

't Inschrien

vierendertigste jaargang nr. 1, oktober 2002

4

Oudheidkamer Twente

kwartaaluitgave van het

VAN DEINSE INSTITUUT

'T INSCHRIEN

VAN DEINSE INSTITUUT - TWENTSE ACADEMIE VOOR STREEKCULTUUR

*Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.***Redactie:**

A.J. Bolusset-Brunt, Mirabeau/Delden
 H. Hagens, Almelo
 H.A. Kleerebezem, Borne
 J.J.H. Meijer, Hengelo
 A.L.A. Wevers, Hengelo
 Eindredacteur:
 M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

Van Deirse Instituut, Het Elderinkshuis
 De Klomp 35, 7511 DG Enschede
 Tel. 053-4334577

Website: <http://www.obd.nl/deinse.htm>

Postrekening nr. 7460146
 Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311,
 t.n.v. penningmeester Van Deirse Instituut

Aanleveren kopij

Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk)
 aanleveren op **diskette** mét **uitdraai** en
 vermelding formaat.

Redactieadres:

M. Paskamp-van Santen,
 Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander.
 Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook,
 is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming
 van de redactie.

Grafische vormgeving & Druk: SOWECO Almelo.

[ISSN 0166-3984]

INHOUD

- Uit het Elderinkshuis
 - *Aukje Krommendijk* 1
- Jaarthema 2002:
 'Twente rond 1800'
 - *Redactie* 5
- Jaarthema 2002:
 Sofia .F. van Rechteren, vrouwe
 van Almelo
 - *A.J. Mensema* 7
- Een signet van de havezete
 Weleveld?
 - *J.H. Wigger* 14
- Is het nou Almelo of toch
 Oldenzaal?
 - *Joop Sybrandi* 16
- Putten: traditionele watervoor-
 ziening in Twente
 - *Everhard Jans* 17
- 'Eene hoogst zeldzame penning'
 - *J.E. Gieskes* 24
- De Nikètèmpel in Athene inspira-
 tiebron voor de waterstaatskerk in
 Hengelo
 - *Zeno Kolks* 27
- Albert Groll, richter en rent-
 meester te Lage
 H.D.J. Krikke & K. van Veen 30
- Boekennieuws 37
- Mededeling betr. Usseleres 39

IN MEMORIAM BERNARD GERHARD CROMHOFF

Op 13 juli jl. overleed ons oud-bestuurs- en erelid van de Vereniging 'Oudheidkamer Twente', de heer Bernard Cromhoff, op de leeftijd van 86 jaar.

Bernard Cromhoff trad toe tot het bestuur van onze Vereniging in 1958. Hij werd al vrij snel lid van de excursiecommissie. Tien jaar later, in 1968, nam hij het penningmeesterschap over van dr. C.C.W.J. Hijszeler, en bekleedde dat vervolgens tot 11 mei 1989. Hij besloot toen te stoppen met zijn bestuurslidmaatschap en werd, vanwege zijn grote verdiensten, bij acclamatie benoemd tot erelid. Daarnaast verzochten we hem, op basis van zijn grote kennis van de gang van zaken in onze Vereniging en van de collectie van onze Vereniging voor het bestuur beschikbaar te blijven in de unieke functie van adviseur van het bestuur. Hij stemde hier mee in en heeft als zodanig een blijvende en belangwekkende inbreng gehad in de gang van zaken in onze Vereniging in de moeilijke periode van vertrek uit het Rijksmuseum Twente, de samenwerking met de Twente Academie, uiteindelijk leidend tot het Van Deinese Instituut. In het onderstaande willen we stil staan bij zijn persoon en zijn rol binnen onze Vereniging. Bernard Cromhoff werd geboren te Enschede op 14 september 1915 in het familiehuis aan de Marktstraat. De familie Cromhoff, ooit afkomstig van het erve Cromhoff in de Enschedese Esmarke, behoorde tot de kring van de Enschedese fabrikeurs. De fa. G. (Gerrit) Cromhoff, ontstaan op het einde van de 19^e eeuw, bouwde in 1865 een stoomweverij aan de Parkweg. In 1866 waren deelgenoten in deze firma Bernard Gerhard Cromhoff en zijn zwager Pieter ter Kuile. In 1878 werd de fa. G. Cromhoff ontbonden en voortgezet onder de naam Ter Kuile Cromhoff. De familie Cromhoff beëindigde toen haar belangen in de Enschedese textielindustrie en legde zich toe op vastgoedbeheer. Belangrijk was de aankoop in 1887 van de Hof Espelo. Hier werd een villa gebouwd, die de zomerdag diende als familieverblijf. De winterdag werd, zoals boven genoemd, het Cromhoffshuis aan de Marktstraat in Enschede bewoond.

Ondanks het feit, dat de familie haar belangen in de textielindustrie had beëindigd, bleven ze toch deel uitmaken van de kring van Enschedese textiefamilies, zowel door de bestaande familieband als ook door vriendenkring.

Het is dus in dit milieu dat Bernard Cromhoff werd geboren, als zoon van Georg Bernard Gerhard Cromhoff en Alida Johanna Bloemendaal. Na de voltooiing van zijn middelbare schoolopleiding nam hij het voor zijn milieu toen nog ongebruikelijke besluit om in Rotterdam economie te gaan studeren. Na afronding van zijn studie bleef hij trouw lid en vele jaren penningmeester van zijn dispuut en bezocht hij tot enkele jaren terug zo veel mogelijk alle evenementen. Dit leidde er toe, dat hij door

Bij de omslag: Bussemakershuis te Delden.

Foto: H. Kleerebezem.

geheel Nederland en daarbuiten een netwerk onderhield met talloze economen, waar onder een aantal van naam.

Als enig kind volgde hij zijn vader op in het beheer der familiebezittingen. Hij ontplooidde nieuwe zakelijke activiteiten met een voor die tijd modern en groot kippenbedrijf tegenover Hof Espelo. Daarnaast stichtte hij Veembedrijf B.G. Cromhoff aan de Binnenhaven te Enschede, gestart als op- en overslag van granen.

Opmerkelijk was zijn besluit tot verkoop van de Hof Espelo: in de Tweede Wereldoorlog was dit landgoed met villa genaast door de Duitsers. Hun ingrepen in de aanleg van het landgoed en verbouwingen aan de villa stonden hem dermate tegen, dat hij besloot tot verkoop.

Dit was des te opmerkelijker als we ons realiseren welke sterke band Bernard Cromhoff had met zijn bezittingen en met name de buitengoederen Teussink in De Lutte en Hidder en Esman te Eule. Vooral aan het Teussink was hij verknocht. Her werd na de verkoop van Espelo de bestemming van talloze familie-uitstapjes, waaronder het jaarlijkse Hemelvaart-bezoek.

Veel energie heeft hij gestoken in verfraaiing en restauratie van zijn panden: op de Hidder liet hij met behulp van architect Jan Jans een fraaie boavenkamer aanbouwen, terwijl hij in Losser zich, met behulp van architect Dick Hulshoff, inspande voor de restauratie van zijn panden Teijlershuis en het Froonshuis, destijds tegen de plannen van het gemeentebestuur van Losser in. Later was men hem dankbaar voor zijn eigenzinnigheid. Ook was zijn hand duidelijk zichtbaar in het natuurbeheer op zijn bezittingen.

Bernard Cromhoff beheerde een zeer uitgebreid familie-archief met zeer bijzondere stukken over de geschiedenis van de totstandkoming van het familiebezit. We herinneren ons met genoegen de avonden die we in Deurningen, gebogen over deze stukken, doorbrachten. De laatste jaren werden de stukken overgebracht voor eigen inventarisatie naar zijn kantoor aan de Binnenhaven te Enschede. Een omvangrijke brand, die het grootste deel van het belendende Veembedrijf Cromhoff in 1998 in de as legde, deed hem de kwetsbaarheid van zijn collectie beseffen, waarom hij besloot deze in bruikleen te geven bij het Rijksarchief te Zwolle.

Van jongs af had hij grote belangstelling voor de paardensport. Hij was een verdienstelijk ruiter, met als bekroning het Nederlands kampioenschap 'samengestelde wedstrijden' in 1954. Als uitvalsbasis voor de hippische activiteiten diende de Twentse Rij- en Jachtvereniging, destijds op Manege Cromhoffsbleek. Toen deze prachtige plek teloor ging door de Enschedese uitbreidingsdrift, was hij de stuwende kracht en financieel brein achter de aankoop van de Manege Rutbeek.

De belangstelling die hij had voor beheer van natuur, landschap en monumentale gebouwen ging samen met zijn belangstelling voor cultuur en historie van Twente. Dit verklaarde ook zijn lidmaatschap van de Vereniging Oudheidkamer Twente, waar hij zodanig opviel door zijn brede kennis, dat hem gevraagd werd toe te treden tot het bestuur en dagelijks bestuur. Zijn bekendheid met historisch belangwekkende bestemmingen in Nederland en aangrenzend Duits gebied maakte, dat hij al snel gevraagd werd toe te treden tot de excursiecommissie. Befaamd zijn de verhalen van de voorverkenningen van de diverse Oudheidkamertochten.

Toen Hijszeler besloot terug te treden als penningmeester was het logisch dat econoom Bernard Cromhoff die functie overnam. Het financiële beheer had zich tot en

met de periode-Hijszeler beperkt tot het jaarlijks constateren wat er over was gebleven (gelukkig was er steeds wat over en niet tekort).

Cromhoff ging duidelijk planmatiger te werk. Hij hanteerde een begroting en zorgde dat uitgaven en inkomsten daarmee in verhouding bleven. Alle exploitatie-overschotten werden zorgvuldig en voor niet-ingewijden onzichtbaar verwerkt in potjes, reserveringen voor bijzondere doelen. Het leidde er toe, dat we ons als overige bestuursleden niet bezorgd hoefden te maken over onze financiële huishouding. Voor door ons onmogelijk geachte uitgaven toverde hij iedere keer wel weer een reservering voor de dag en in gevallen dat we financieringen van bijzondere uitbreidingen van onze collectie niet rond konden krijgen was zijn relatie met de Stichting Edwina van Heek en/of de Fondation Jordaan - Van Heek zodanig, dat aankopen toch doorgang konden vinden. Overigens speelde hij in de uitbreiding van de collectie met bijzondere stukken niet alleen een financiële rol: ook zijn inhoudelijke kennis van aangeboden objecten, of het nu ging om archeologische of anderssoortige objecten, was zodanig, dat hij een goede kijk had op staat en originaliteit van het aan te kopen stuk, alsmede de aankoopwaarde. Dat maakte, dat hij ook moeiteloos naar de genoemde fondsen de zin van de aankoop en de hoogte van de gevraagde bijdrage kon onderbouwen.

Heel bijzonder was zijn besluit destijds tot het verzekeren van de archeologische collectie van onze Vereniging. Deze collectie was gehuisvest in de kelders van het Rijksmuseum, betrekkelijk veilig, doch niet voor overstromingen. En inderdaad liep de collectie op een gegeven moment aanzienlijke schade op en vond er een uitkering van schadevergoeding plaats. Ook hier weer zagen we de financiële inventiviteit van Bernard Cromhoff: op zijn voorstel werd de schadevergoeding op een aparte rekening gezet en jaarlijks uit de revenuen een aantal voorwerpen gerestaureerd.

Ook bij het 75-jarige bestaan van de Verening in 1980 had zijn inbreng: enerzijds uiteraard in het genereren van de daartoe benodigde middelen, maar ook in de totstandkoming en invulling van het ter gelegenheid daarvan gehouden symposium in de Lasonderkerk. Bijzonder was de afsluiting van die dag: met de leden van het dagelijks bestuur, ons erelid mevrouw Ballintijn-Wijga en gastspreker prof. dr. Hendrik Entjes waren we te gast ten huize van de familie Cromhoff te Deurningen voor een uitgebreid diner en aansluitend uiterst gezellig samenzijn tot in de kleine uurtjes.

Vanuit zijn rol binnen onze Vereniging werd hij ook gevraagd functies te vervullen in andere regionale culturele verbanden: zo was hij betrokken bij de totstandkoming van de miraculeuze herbouw van de Stifthuizen in Weerselo, het bedenken van de financiering en exploitatie daarvan en medeoprichter en penningmeester van de Vrienden van het Stift Weerselo.

Een soortgelijke rol vervulde hij in de Dorpsbleek te Losser.

Hij maakte deel uit van de kleine kern van bestuursleden, die zich bezig hielden met het tot het uiterste pogen de uitzetting van de Vereniging Oudheidkamer Twente uit het Rijksmuseum Twenthe tegen te gaan. Onder meer werd te zijnen huize in kleine

kring de daartoe wenselijke strategische samenstelling van het Dagelijks Bestuur besproken en voorbereid.

Tijdens de uitzettingsperiode en het zoeken naar een nieuw onderkomen, uiteindelijk resulterend in de aankoop van het Elderinkshuis te Enschede, bleef hij als adviseur nadrukkelijk bij de bestuurlijke activiteiten en bestuurlijke beleidsvorming betrokken, onder meer door zijn deelname aan een aantal sessies 'op de heide'.

ONDANKS zijn grote rol en verdiensten voor onze vereniging was Bernard Cromhoff geen man van de voorgrond. Hij deed zijn werk in stilte, ging er nooit prat op. In het overleg binnen het bestuur hoorde hij lange tijd de beraadslagingen aan en kwam dan, heel bedaard, met een aantal rake opmerkingen die vaak de besluitvorming nuanceerden en beïnvloedden. Nadrukkelijk gaf hij zijn steun aan onze bestuurlijke vernieuwing en ombouw van de Vereniging van stoffig museaal naar een levende organisatie met tal van activiteiten voor en door de leden.

ONDANKS het feit, dat hij misschien een wat afstandelijke indruk maakte, was hij een warm mens, wist hij wat er bij anderen omging en wist hij anderen te steunen met enkele welgekozen woorden.

Jongelui met streekhistorische belangstelling wist hij op weg te helpen: zijn neef Arnold Enklaar belandde via hem bij de NJBG en legde daarmee de basis van zijn latere wetenschappelijke loopbaan. Ook ondergetekende kijkt met genoegen terug op de ook fysieke introductie, thans zo'n veertig jaar geleden, in de Twentse landgoederen, hun cultuur, historie en beheersaspecten, verzorgd door Bernard Cromhoff.

Binnen onze Vereniging was hij een geziene figuur. Je zag dat bij de excursies en praatavonden van de Oudheidkamer: er waren altijd mensen om hem heen.

Opmerkelijk was ook zijn vasthouden aan zijn eigen levensstijl: hij hield er niet van op vakantie te gaan, doch weerhield zijn gezin hier niet van. Hij was er echter niet toe te brengen zijn eigen potje te koken: hij ging dan wel eten bij het naburige restaurant Luttkhuis.

De bolhoed, destijds een vast attribuut van juryleden in de paardensport, was voor hem ook een vast onderdeel van zijn kleding ter gelegenheid van een begrafenis. De afgelopen jaren heb we samen met hem en zijn onafscheidelijke bolhoed van nog al wat oud-bestuursleden van onze vereniging afscheid genomen.

Het deed daarom goed dat op zijn definitieve afscheid op 19 juli jl in het Crematorium te Enschede zijn oudste kleinzoon met de bewuste bolhoed de kist volgde en deze daarop deponeerde, opdat deze hem in zijn eigen einde kon volgen.

We gedenken in Bernard Cromhoff een uitstekend bestuurder, een prettig en bewogen mens, die zijn vele capaciteiten belangeloos en buiten de schijnwerpers beschikbaar stelde.

We wensen zijn echtgenote, zijn drie dochters en twee zoons en verdere familieleden sterkte.

Joop J.H. Meijer

...uit het Elderinkshuis

Tussen inleverdatum van kopij voor 't *Inschrien* en het verschijnen van het blad zitten ongeveer zes weken. Daar moet je goed rekening mee houden als je een stukje schrijft en vooral letten op het tijdgebruik in je tekst. Zo zit ik nu, medio augustus, bij een temperatuur van 30° met mijn laptop op mijn terras en realiseer ik mij dat u dit blad pas in oktober in de bus krijgt. Zeker weten dat de verwarming dan weer aan is en dat de eerste herfstbuien al gepasseerd zijn.

In die zes weken is het Van Deinse Instituut actief met het uitvoeren van allerlei projecten die al eerder op stapel waren gezet. Om maar wat te noemen: we doen in september mee aan de nationale Monumentendag, niet in ons eigen monumentale Elderinkshuis maar in Haaksbergen. Waar het VDI samen met de gemeente Haaksbergen, het Historisch Archief en Museum Buurtspoorweg een programma voor die dag gemaakt heeft. Een actief programma want er moet gefietst, gewandeld en gespoord worden. Verder in september het symposium 'Typisch Twents' en op de 28ste en 29ste in de Expohal in Borne de lezersdagen van Twentsche Courant Tubantia, waarbij het VDI uitgebreid de gelegenheid krijgt te laten zien wat het doet, heeft en beoogt. Omdat dit nummer van 't *Inschrien* in september bij de drukker ligt kan ik u dus geen verslag doen van deze activiteiten, dat komt de volgende keer wel. Wel kan ik u meedelen dat er komend najaar weer verscheidene boeken door het VDI gepubliceerd zullen worden, zoals een kookboek à la 'Stip in de Pan', maar dan anders en een bundel met gedichten van streek(taal)schrijvers, bedoeld als geschenkje bij speciale gelegenheden.

Traditioneel verschijnen in oktober/november het Jaarboek Twente en de Twentse Almanak.

Verdwenen stenen

Tot zover de onvoltooid tegenwoordige tijd, ik stap nu over op de verleden tijd, voltooid en onvoltooid. In juli kwam ik op weg naar Schotland vlak langs Hexham, een plaatsje in Noord-Engeland ter hoogte van Newcastle. Ik las die plaatsnaam op een richtingaanwijzer en ik dacht: waar ken ik die naam toch van? De hele dag bleef Hexham rondzeuren in mijn achterhoofd en toen ik het 's-avonds op de kaart opzocht wist ik het weer want het ligt vlakbij een deel van de muur van Hadrianus, ook getekend op mijn kaart. Ik herinnerde me dat in de verzameling van de Oudheidkamer Twente zich twee objecten bevinden die alles te maken hebben met het plaatsje

Hexham. Beetje vreemd misschien en op het eerste gezicht bepaald niet Twents. Maar voor alles is een verklaring, ook voor Engelse elementen in onze Twentse verzameling.

Het zit zo: in de tweede eeuw n.C. liet de Romeinse keizer Hadrianus een muur bouwen dwars door Noord-Engeland, tegen de grens met Schotland. Dat was nodig om Engeland te beschermen tegen invallen van de Picten. Deze muur is bekend als de muur van Hadrianus en is grotendeels nog aanwezig. In de 19de eeuw werd ter hoogte van Hexham vlak bij de muur het restant van een Romeinse tempel blootgelegd. Daarbij werden ook twee altaarstenen opgegraven, gewijd aan de god Mars en de Alaesiagen. So far, so good, zult u denken, er zijn zoveel Romeinse altaarstenen opgegraven in Europa. Niks bijzonders. Ja, wel bijzonder, want nu komt de link met Twente in beeld. Die stenen waren ter plekke in de 3de (!) eeuw gewijd door de Tuihanti, de zeer oude naam voor inwoners van Twente. Dat is geen vermoeden, dat staat vast: de naam van de volksstam der Tuihanti staat gebeiteld op beide stenen.

Onze oeroude Twentse voorouders hebben waarschijnlijk in een Romeins legeronderdeel meegeholpen aan de bewaking en bescherming van Engeland. Misschien waren ze huurlingen, misschien gedwongen mee te gaan of misschien hadden ze het in Twente wel gezien. In ieder geval staken ze de zee over om in Engeland soldaat te worden. Na de opgraving werden de stenen ondergebracht in het museum van Hexham. Daar stonden ze rustig te getuigen van Twentse reis- en vechtlust en heldhaftigheid. Tot ze in de jaren 20 van de vorige eeuw ontdekt werden door het bestuur van de Oudheidkamer Twente dat absoluut afgietsels wilde hebben voor de eigen verzameling. Die wens heeft heel wat voeten in de aarde gehad want de eigenaar van de stenen voelde er aanvankelijk niks voor. Hij was veel te bang dat zijn stenen beschadigd zouden worden. Er werd flink druk op hem uitgeoefend door dominee J. van Worp, directeur Van Heek van het Rijksmuseum Twenthe, de Nederlandse gezant in Londen en J.J. van Deinse, voorzitter van de Oudheidkamer Twente. Maar in 1932 was het dan zover: de replica arriveerden in Enschede en werden trots tentoongesteld in het museum. Een krantenbericht uit die tijd doet er juichend verslag van. In de inventaris van de Oudheidkamer Twente kregen ze de nummers OKT 508 en 509. Ze werden deugdelijk beschreven, met vermelding van de standplaats van de echte stenen, nl. in het museum van Hexham, en gefotografeerd. Bij de technische documentatie zit een dik pak correspondentie van de personen die zich ingezet hebben voor de komst van de replica naar Twente. Daarbij ook een overzicht van wat het allemaal gekost heeft. Wat ik hier in het kort heb verteld heeft Van Deinse in zijn boek 'Uit het land van katoen en heide' uitgebreid in een apart hoofdstuk beschreven. Daarin kunt u ook de volledige tekst op de stenen lezen en de vertaling en de verklaring ervan.

Langzamerhand kwam op die dag in juli het verhaal van de altaarstenen bij mij bovendrijven. De hele collectie van de Oudheidkamer Twente/VDI zit nu eenmaal in mijn hoofd, zelfs in de vakantie. Daar kan ik ook niks aan doen. En ik dacht, kom, ik ben nu toch in de buurt, ik wil de originele stenen wel eens zien. Op de terugweg zocht ik de muur van Hadrianus op en het museum in Hexham. Nu heeft Hexham een mooi Border History Museum waar je de geschiedenis van de regio kunt beleven. Er is van alles te zien en te doen, je kunt je zelfs in een schandpaal laten kluisteren en vervolgens een foto van je laten maken, maar van de altaarstenen hadden ze nog nooit gehoord. De hele inrichting werd afgezocht, maar nee, niets wat er op leek. Een depot hadden ze niet. Maar misschien had ik meer kans in de oude abdij in het stadje, het ging tenslotte om altaarstenen. Dus op naar de abdij, een groot oud gebouw dat vol staat met stenen. Grafstenen en memoriestenen te over maar alweer geen oude Romeinse altaarstenen. Ik mocht overal zoeken. Er werd zelfs een zeer oude pastoor of hoe zo iemand in Engeland ook heet voor mij opgetrommeld. Hij verzekerde mij dat hij zich zijn hele leven lang had bezig gehouden met de abdij en alles wat daar in stond en dat hij nog nooit gehoord had van de stenen die ik zocht. Maar ja, mijn informatie dateerde ook wel van lang geleden. Misschien waren de stenen terecht

gekomen in de verzameling van het universiteitsmuseum in Newcastle. Hij gaf mij de naam van een professor daar die alles weet van Romeinse opgravingen langs de muur van Hadrianus en een folder van het Museum of Antiquities, zo heet het museum van de universiteit. Die folder vermeldt o.a. *“People from all over the Roman Empire came to the North of England either as soldiers, or traders, or settlers. The Museum’s inscribed and sculptured stones reveal the names of military units, individuals and even families”*. Bingo! dacht ik, daar moeten ze zijn en Newcastle is maar drie kwartier rijden vanuit Hexham, hooguit. Helaas, het was zaterdag en het museum was gesloten. En zondags moest ik met de boot terug naar Nederland. U begrijpt het al, het heeft niet zo mogen zijn, ik heb de originele stenen niet gezien. Maar ik moet weten waar ze zijn, al was het alleen maar om een juiste documentatie bij onze afgietsels te hebben. Inmiddels heb ik een e-mailtje gestuurd naar de professor in Newcastle, maar het zal wel even duren voor ik antwoord krijg want heel Engeland is met vakantie, tot begin september.

Restauratie

Het geld voor restauratie van de vier Bruna-schilderijen en het anonieme schilderij van ‘de Jager van het Everlo’ is inmiddels binnen. Vier Twentse fondsen hebben zich bereid verklaard gezamenlijk de kosten voor hun rekening te nemen: de Fondation Jordaan- Van Heek, de Stichting Edwina van Heek, het Juulkesfonds en het Roelvinkfonds. Binnenkort brengen we de schilderijen deugdelijk verpakt en met de grootst mogelijke voorzichtigheid naar de restaurator. We hebben, zoals beloofd, naartig gezocht naar een waardige en museaal verantwoorde ruimte om de schilderijen na restauratie te exposeren zodat iedereen kan zien hoe mooi ze zijn geworden. Die ruimte hebben we gevonden in een van de kleine zalen van het Rijksmuseum Twenthe in Enschede. Ik denk dat de schilderijen daar perfect tot hun recht zullen komen. Met de restauratie van deze vijf schilderijen hebben we een aardig gat geslagen in het wegwerken van de achterstand in conservering en restauratie van de schilderijencollectie.

Los Hoes

Nu we het toch over het Rijksmuseum hebben, in de achtertuin van het museum staat nog altijd het Los Hoes, ook bekend als ‘Groot Bavel’. De afgelopen jaren had het eigenlijk geen museale functie meer en de staat van onderhoud was niet zo best. Maar daar is nu verandering in gekomen. In de boerderij is een stalen constructie geplaatst die de oude gebinten ondersteunt. De vloerdelen van de zolder zijn vervangen, de muren gerepareerd en geschilderd en de Bentheimer stenen in de vloer zijn schoongemaakt. Het dak is grotendeels vernieuwd en het omringende erf is opgeknapt. Om enigszins tegemoet te komen aan hedendaagse eisen is het gebouw van binnen grotendeels ‘bekleed’ met glas. Zodat de oude constructie zichtbaar is gebleven en je toch

niet al te veel in de wind en de nattigheid zit. Toen ik er de eerste keer na de renovatie kwam wist ik niet wat ik zag, zo mooi is het geworden. Ik vind het een fraaie combinatie van moderne bouwkundige toepassingen en respect voor de oude bouwtraditie. Het Rijksmuseum staat aan de rand van de door de vuurwerkramp getroffen wijk De Roombeek en bood al geruime tijd gelegenheid tot het exposeren van materiaal gerelateerd aan de ramp. Dit is nu verplaatst naar het Los Hoes dat daarmee de nieuwe functie krijgt van expositie- en informatiecentrum m.b.t. de vuurwerkramp. Tevens kunnen alle betrokkenen elkaar daar in een rustige sfeer ontmoeten. Aan de achterkant heeft het gebouw een eigen entree gekregen zodat bezoekers niet meer het hele museum door moeten lopen om er te komen. Voor de 'gezelligheid' en ook een beetje om te laten zien hoe het interieur van het Los Hoes er vroeger uitzag zijn er beeldbepalende voorwerpen uit de collectie van OKT/ VDI geplaatst: een haal met een ketel, een vuurkorf, een voerketel aan de wendezoole, een ingerichte bedstee. Het Los Hoes houdt deze herdenkingsfunctie tot er ergens in de nieuw te bouwen wijk een officiële en permanente 'place de mémoire' voor de vuurwerkramp is gerealiseerd.

Toekomstplannen

En het Environ? Horen we daar nog wat van? Nee, in de publiciteit wordt niet veel vermeld over het nieuwe museum waarin ook het VDI hoopt een onderkomen te krijgen, achter de schermen gaat het overleg echter gestaag voort. Want de participerende instellingen willen maar wat graag samen opgaan, in een nieuw museum voor Twentse cultuur en natuur. Dat willen ze al jaren heel erg graag, ze hebben er hard aan gewerkt en bij het gemeentebestuur van Enschede goeddoordachte en ambitieuze plannen gepresenteerd. Compleet met financieel plaatje, want daar gaat het natuurlijk allemaal om. De komst van het Environ is nu opgehangen aan de herinvulling van de weggevaagde wijk 'Roombeek'. Daarin is een cultuurcluster gepland in het pand Rozenaal, de voormalige textiel fabriek die bij de ramp grotendeels gespaard bleef. En in dat pand zou dan o.a. het Environ ondergebracht moeten worden. Van alle kanten hoor je dat de politieke besluitvorming over invulling van het cultuurcluster nu in een beslissend stadium verkeert, het ja of nee komt heel dicht bij. De algemene opvatting is: het is nu of nooit! Laten we hopen dat het ja wordt en op korte termijn.

Het moet mij van het hart: ik heb geen verstand van politiek maar ik vind het hard dat er een vuurwerkramp nodig was om de al minstens 15 jaar bestaande plannen voor een geïntegreerd Enschedees museum serieus op de politieke agenda te krijgen.

Vooruitlopend op de komst van het Environ zijn de redacties van het blad 'Environde' van het Natuurmuseum Enschede en Museum Jannink, en van 't Inschrien op zoek naar de juiste aanpak om in de toekomst een gezamenlijke uitgave te realiseren. Voorlopig echter zullen artikelen, die daarvoor geschikt zijn, in beide bladen worden opgenomen.

Aukje Krommendijk

VAN DE STREEKTAALCONSULENT

Schriefwieze

't Wör tied, mer ik heb em. Joaren bin ik der noar op zeuk wes. Op het Van Deirse Instituut lig he wal, mer dat is toch nich 't zölfde as a-j em zölf hebt. Op 't maark in Almelo har ik em wal es zeen liggen, mer doar vreugen ze der f 85,- veur: ik bin wal good, mer nich gek. Met de Melbuulndagen in Boorn wörden der op zoaterdag nen bokenmarkt hoalden. Kieken! En doar lag he. Een betken ampant van de "deurde-wekse" beuke. Zo as 't ok feailijk heurt. 'n Verkoper vreug der f30,- veur. Das zo 'n fl. 66,-. Ok nich niks, mer 't is te doop, of nich dan. Zo a-j wal wet mu-j op zonnen maarkt nooit betalen wat ze vroagt. Ik deu nen verkoper dan ok bod: "'k Wil em wal gearn hebben, mer 't is mij 'n betken te völ dee dertig euro". Doot mer es 'n bod was 't bescheed van 'n Boornsen verkoper. Now mu-j wetten, dat ik in hoes nog nen helen verzameling bonnen heb liggen woar a-j beuke veur kopen könt. Iej kriegt wal es wat. 'k Har 't in de gedachen um een deel van de pries in bonnen en 't aandere deel in dee verrekte euro's te betalen en dan vanzölf nich de hele pries. Bin op hoes op an goan um dee bonnen op te halen. 'n Verkoper mus mer evven in 't ongewisse blieven oaver de verkoop. Terug bij 'n kroam kon ik 't boek "Twentse woorden en gezegden" deur Johan Gigengack metnemmen veur f 25,- (f 15,- in bonnen). 'n Prachtig boek! Iejleu zölt 't ja wal kennen.

De eerste maal dat ik van Johan Gigengack heurden was 'n joar of wat verleden deur een gedich van zien haand: "Wat dö's?". 't Geet oaver nen jong den poater worden zal en op 't laand deur 'n joonk deartje in verleiding wördt brach. 't Gedich keant prachtige weure: oetroftig en dolmöödig veur blij/uitgelaten, köökelen voor buitelen, lalke voor onbezonnen meisje en aandere weure dee a-j rechtevoort nich mear heurt. 't Is 'n onmeunig mooi gedich.

Gigengack hef 't gedich schreven volgens de "Vosbergense" schriefwieze. Het woord "poater" schrif hee as "pâter" en "treamse" schrif hee as "träämse", e.s.w. Now is der de vergangen joaren al völ herrie en rebullie wes (en nog) um de "juuste" schriefwieze veur oonze sproak. 'n Kreenk vuur (of: veur?) de Twentse Sproak hef 'n joar of wat leden nen klankspelling vast steld. Iej könt 't vinden in 't beukske "Hoo schrief ie dat?" A-j now dachten da-j der zint: bo nee! Völ leu dee in de Twentse sproak schriefft volgt gewoon ear eagen regels. Ze schriefft: wordn en nich worden, kaold en nich koald, hemn en nich hebben. Der valt gin liek hoalt met te kleuwen. Van deezölfde leu zal der gineen zich in 'n kop halen um mauw te schrieven en nich mouw of leuk en nich lelijk en as zee in 't Duuts zollen schrieven schriefft ze ok kommen en nich kommn.

Hoo of a-j weure schrieven mut wördt bloots bepoald deur regels. De leu hoaldt zich wal an de schriefwieze veur de Nederlandse sproak dee bepoald is in 'n Haag, mer wilt zich nich daal leggen bie de regels dee 'n Kreenk op papier zet hef. Ze slatert der mer met hen.

Wat zeg Gigengack oaver de schriefwieze in zien mooie boek? 'n Paar anhaligen: *"... maar is de opzet steeds geweest, zoveel mogelijk aan te sluiten bij het Nederlandse schriftbeeld"* (pag. 8, tweede kolom). De reden is duidelijk: alle Twentstalige schrievers en leazers hebt leren leazen en schrieven in de Nederlandse sproak. Um 't, benaamd de leazers, nich te meuilijk zo nich onmögelijk te maken um Twents te leazen is köazen um an te sloeten bie de Nederlandse schriefwieze. A-j 't de leu meuilijk maakt um Twents te können leazen dan kö-j ze ok nich oaver zul hen trekken um es 'n boek te kopen of 'n gedich te leazen en hoof iej der op de scholen al geels nich met an te kommen. 'n Makkelijk te leazen schriefwieze is doarum van belang veur 't behoald van oonze sproak.

Oonze Twentse sproak keant ok meardere schriefwiezen vanweage de verschillen in tweeklaanken. Zo keant wiej "hoes" en "huus" of "keark" en "kaark" en "koark". Dee verschillen in tweeklaanken verhindert ne algemene schriefwieze zoas wiej dee in 't Nederlands en Frees keant. Too ik in de Werkgroep Grammatica 'n moal zea dat ik wal veülen veur 'n "algemeen (schrief)Twents" stun de pek met veren al kloar. Ik begriep 't probleem ok wal, mer an de aandere kaant bin ik der van oavertuugd dat 'n algemeen Twents veur de toekomst van de sproak van groot belang is. Benaamd a-j der de scholen met ofgoat kö-j nich met 32 (ik neum mer wat) verschillende klank-schriefwiezen ankommen. 't Zölfde gealdt veur oet te geaven bëuke. Ok Gigengack schrif hieroaver: *"... dat de streeктаalschrijvers over het algemeen de tweeklanken zoveel mogelijk vermijden en onderbrengen bij een naburige lange klinker. Bijvoorbeeld: bieëven wordt beven"* en verder *".....zo er een toekomst is voor het Twents, dan zal deze niet worden bedreigd door een teruggedrongen positie van de tweeklanken, integendeel. Een natuurlijke ontwikkeling via diversiteit naar meer uniformiteit, dus naar minder beweging in de fonologische structuur van het Twents, heeft een normaliserend effect. En dat kan de ontwikkeling van een Twentse schrijftaal en van een algemeen beschaafde Twentse spreektaalhouding alleen maar ten goede komen"* (pag. 9, tweede kolom). Gigengack zöt, deank ik, 't votvallen van de verschillende tweeklaanken as 'n natuurlijk verschiensel dat de schrief- en sprektaal nich verkeerd döt. Sprekt de jonge leu in Vjenne nog zuver Vjens? Ik heur 't ow deanen: Der bint ok leu dee zeait dat 't verdwienen van de streektalen een natuurlijk verschiensel is dat 't gebroek van de Nederlandse sprek- en schrijftaal good döt. Biej 't Van Deinsse Instituut hebt ze zölfns nen streektalconsulent an steld um 't gebroek van dee streektaal te behoalden. Ik bemerk 't teagenstriedige in mien verhaal. En toch geleuf ik in nen algemeen (schrief)Twents, bloots veur 't behoald van de sproak. En doarin zit dan ok 't grote verschil tusken beaide redeneringen. Nen Biebel in de

Twentse sproak is 'n good veurbeeld van hoo of 't kan.

Loat wiej der tehope oaver disseln en dan gearn zoonder pek met veren. En as ow de Twentse sproak leef is: Schriefft dan volgens de regels van 'n Kreenk.

Joa, der zölt wal leu wean dee ne fout of fouten vindt in de schriefwieze zoas ik dee in dit stukske gebroekt heb. Iej hoeft mij nich te bellen. 't Hef te maken met al dee leu dee ear eaigen regels volgt. Iej raakt der ja kats van van de wies.

Bert Groothengel

LEZINGEN NAJAAR 2002

Dit najaar zal er gelegenheid zijn tot het bijwonen van twee lezingen:

Dinsdag 8 oktober 2002:

De kortgeleden aan de universiteit van Groningen gepromoveerde Germanist Gerard Seyger uit Losser zal ons inwijden in de oorkondentaal van de Twentse stadjes Almelo, Enschede, Oldenzaal en Ootmarsum, tussen 1336 en 1500. Spannend is daarbij hun ligging tussen west, zuid en oost: in hoeverre was deze oorkondetaal ook de volkstaal, het dialect? De naam Heeroma zal zeker vallen, wat de omstreden 'Westfaalse expansietheorie' in herinnering roept.

'Wahrheit und Dichtung'! Komt allen!

Dinsdag 19 november 2002:

De heer Willy Ahlers uit Oldenzaal, bekend door zijn grote deskundigheid inzake de postgeschiedenis zal ons, verlicht met kleurendia's, inleiden in het thema 'Twente en Jacobus van Deventer'. Daarbij gaat het om de fraaie en interessante plattegronden die Spanje nodig had voor het voeren van de 80-jarige oorlog in Oost-Nederland: voor strategische doeleinden werden de Twentse stadjes gekarteerd. Voor historisch en heemkundig onderzoek bevatten deze kaarten een schat aan gegevens, als we alleen al denken aan inmiddels verdwenen stadspoorten en bedehuizen. Ook stedenbouwkundig gezien valt er veel van te leren.

De lezingen worden zoals gewoonlijk gehouden in de **grote zaal van de Renatakerk, Brinkstraat 70 te Enschede. Aanvang: 20.00 uur.** Kosten voor niet-leden: 2 euro

BELCAMPO EN KAREL VAN 'N NOTARIS DE GEBROEDERS SCHÖNFELD WICHERS OET RIESSEN

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat Belcampo werd geboren. Dit leek de Kulturele Raad Rijssen, de VVV en het Rijssens Museum een goed moment om aandacht te schenken aan Belcampo, geboren Herman Schönfeld Wichers, maar ook aan zijn broer Karel. Herman en Karel groeiden samen op in Rijssen. Belcampo werd landelijk bekend als schrijver van fantastische verhalen. Karel werd in Twente bekend en gewaardeerd als schrijver van de woordenboeken Twents-Nederlands en Nederlands-Twents, en het 'Woordenboek van het Rijssens dialect'. In 1907 kwam de familie Schönfeld Wichers in Rijssen wonen. Herman en Karel waren toen ongeveer vier en vijf jaar oud. De jongens gingen er naar de lagere school. Na de HBS vertrokken beiden naar Amsterdam om te studeren. Karel keerde daarna terug naar Rijssen, werd kandidaat-notaris en woonde er gedurende zijn gehele leven. Belcampo kwam er regelmatig terug om van de natuur in de omgeving te genieten. Rijssen bleef belangrijk voor zijn boeken, hij gebruikte de stad vaak als achtergrond voor zijn verhalen. Als buitenbeentjes speelden Belcampo en Karel een belangrijke rol binnen de Rijssense gemeenschap.

Expositie:

In het Rijssens Museum is tot 12 januari 2003 een tentoonstelling gewijd aan deze twee personen. De tentoonstelling biedt met foto's, brieven en voorwerpen een korte blik op het opgroeien van beide jongens in hun ouderlijk huis. Er is aandacht voor de reizen die Belcampo en 'meneer Karel' maakten. Natuurlijk zijn er ook de boeken die beiden hebben geschreven: het surrealistische werk van Belcampo, de reisverhalen van Belcampo en Karel, en het monnikenwerk dat Karel verrichtte voor de woordenboeken.

Literaire wandelroute

De VVV Rijssen heeft een route uitgestippeld door de stad. Belangrijke plaatsen uit het leven van Belcampo en Karel zijn daarin opgenomen. In de routetekst zijn passages opgenomen uit de verhalen van beide heren, die betrekking hebben op de bezienswaardigheden in de route. Het boekje is geïllustreerd met foto's.

De kuijeroawnd

Op 3 september was er in het Parkgebouw te Rijssen een literaire avond, gewijd aan de beide heren. Aan deze avond werkten onder andere Harm oet Riessen en Gerrit Kraa mee. De presentatie was in handen van Thea Kroese.

Bij voldoende belangstelling zal in november een avond aan Belcampo worden gewijd en in maart (de dialectmaand) een aan Karel.

Rijssens Museum, Kasteellaan te Rijssen.

Telefoon: 0548-514261

Openingsstijden: Tot 1 oktober van maandag t/m vrijdag 10.00-17.00 uur, zaterdag 14.00-17.00 uur.

Entree: volwassenen 2, jeugd 1 euro. Rondleiding gratis.

JAARTHEMA 2002: 'TWENTE ROND 1800'**EEN LUST VOOR HET OOG
HET BUSSEMAKERHUIS EN ZIJN DOOPSGEZINDE
BEWONERS**

J.J.Grootenboer

Het Bussemakerhuis is een breed en diep eenlaags pand uit circa 1655 met een halsgevel die is voorzien van gebeeldhouwde zandstenen voluten. Getuige de gevelsteen is het in 1779 verbouwd voor de fabrikteursfamilie Bussemaker. Op de zolder bevinden zich vakken voor de opslag van linnen. Het pand is nu ingericht als museum.

(Monumenten in Nederland – Overijssel)

De komst van de Doopsgezinden

Wie over de Doopsgezinde gemeenten in onze regio wat wil weten, kan te rade gaan bij de vele publicaties, die over hen geschreven zijn.¹ In het begin van de zestiende eeuw kwamen de Wederdopers vooral 'in het nieuws' als militante groepen, die met geweld het Rijk Gods op aarde of in de 'voorbeeldsteden' als Amsterdam en Gent wilden vestigen. Het dieptepunt was het experiment in Münster, waar Jan van Leiden en zijn medewerkers daadwerkelijk het Nieuwe Koninkrijk vestigden. Na het debacle van het Nieuwe Jeruzalem in Münster en de pogingen tot gewapende opstand in andere steden in Holland en Friesland {Oldeklooster}, zochten de Mennisten de luwte van de plattelandsgemeenten. Ook in Zenderen vestigden zich in de zeventiende eeuw enkele doopsgezinde families, waarvan de familie Hulshoff een toonaangevende rol speelde. Zij konden in een zekere vrede met de omgeving teruggetrokken leven in de schaduw van de havezate Welvelde. De bewoners van dat Huis waren immers zèlf al dissidenten op godsdienstig terrein. Toch werden de Wederdopers of Doopsgezinden naar hun voorman Menno Simons "Mennisten" genoemd, juist als gevolg van hun 'valse start' op POLITIEKE gronden wreed vervolgd, ook nadat zij elke vorm van geweld hadden afgezworen. Ook om die reden kenmerkten zich de 'Dopersen' door hun teruggetrokken bestaan.

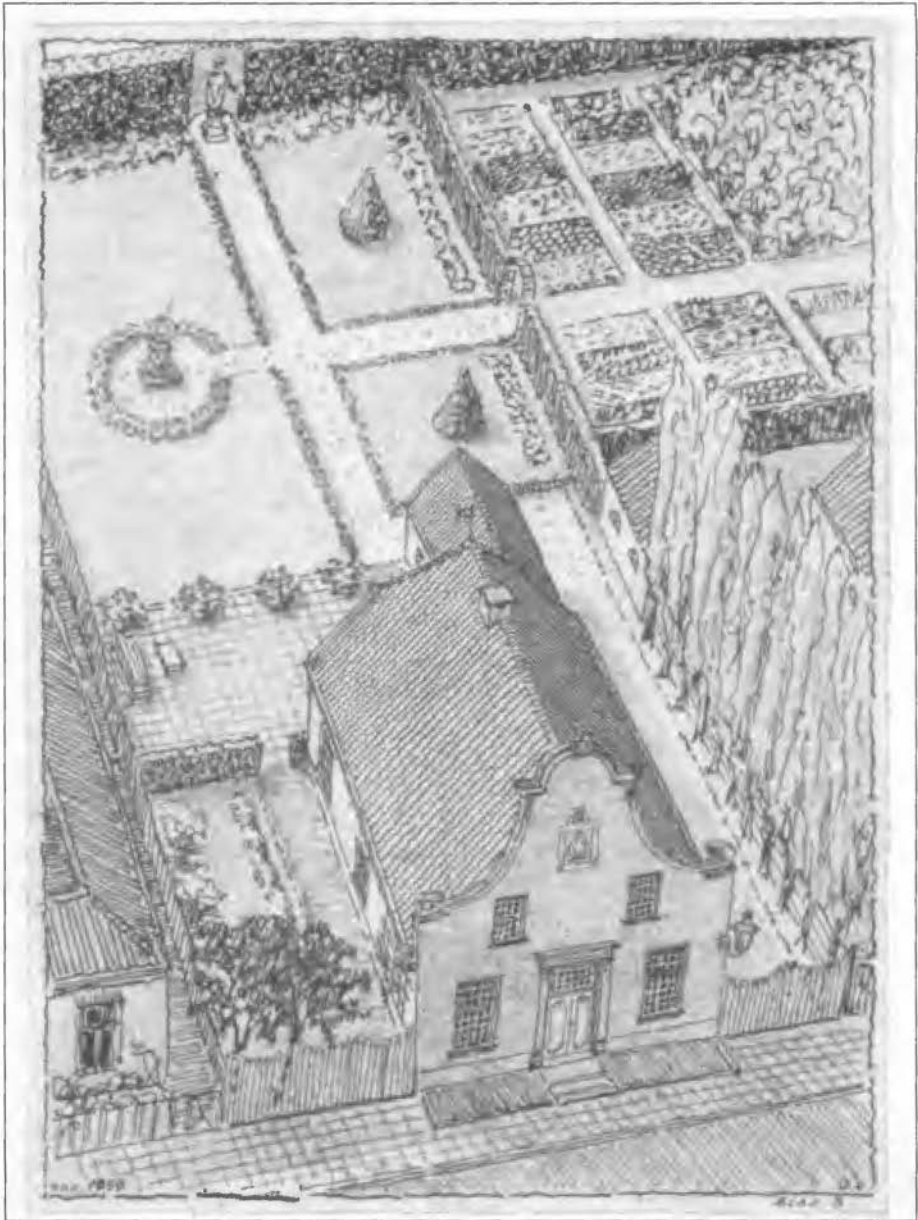
Helaas kenmerkte zich de Doopsgezinde beweging in de zeventiende eeuw door een onderlinge strijd over de zuiverheid van leer en leven. De bijbelse gedachte, dat een gemeente van Christus een gemeenschap 'zonder vlek of rimpel' diende te zijn, zorgde meer voor onenigheid dan het zoeken naar eenheid binnen de gemeenschap. Het gevolg was een reeks van afscheidingen. Vooral de strenge toepassing van de leer zorgde voor de nodige spanningen. Het ging niet aan de gemeenten van de Doopsgezinden in Twente voorbij.

Met name de Bornse gemeente koos voor een strenge toepassing van de leer in het leven van alledag. De toepassing van de leer, als zou een lid van de plaatselijke gemeente uitsluitend mogen trouwen met een lid van de eigen gemeente zorgde voor veel leed. Eén lid van de Mennistengemeente in Blokzijl, in dat geval van de afgescheiden groep onder de naam 'Oude Vlamingen' wilde deze harde lijn doorbreken. Acceptatie door de gemeente in Blokzijl was weer onaanvaardbaar voor Jan Luyes uit Kloosterburen en Uko Walles uit Zuidbroek in de provincie Groningen. Zij scheidden zich op hun beurt weer af {1628} en werden bekend onder de naam: *'Doopsgezinde Sociëteit der Groninger Oude Vlamingen'* en het is bij die gemeente, waar de Bornse afdeling onder de leiding van Hendrik Berendsz. Hulshoff zich aansloot.² Deze Ukowallisten stonden, zeker in het midden van de zeventiende eeuw, bekend als uiterst gestreng in zeden, in kleding, in de vormgeving van hun woonomgeving, in hun gehele levenswijze.³ Die strenge levenswijze gold ook voor de gemeenten van Borne en Hengelo. Nog in het midden van de achttiende eeuw waren de 'Oudsten' bijzonder tegen elke weelde en pasten een harde censuur toe. Overtreders van veel interne regels, betrekking hebbende op de levensstijl waren in de ogen van de kerkenraden 'banwaardig'. In gemeenten met veel invloedrijke Doopsgezinden, zoals in Borne moet men een banvonnis voor de betrokkenen sociaal niet onderschatten!!

Voor ons is van belang, welke eisen men binnen de gemeente stelde aan het leven van alle dag en in die tijd ten aanzien van een woning. Piet Visser beschrijft in Doopsgezinde Bijdragen de aanwinst van een achttiende-eeuws afschrift van een verordening uit 1659 voor uiterlijk, kleding en huisinrichting bij de Groninger Oude Vlamingen.⁴

Het huis rond 1655

Ook de families Bussemaker en Ten Cate behoorden bij de Gemeente der Groninger Oude Vlamingen. Juist in de zeventiende eeuw was het dorp Borne het centrum van de textielnijverheid. Ook de Doopsgezinden speelden in deze handel een prominente rol. Met name de handelsonderneming van de Bussemakerfamilie profiteerde van de bloeiende handel in stoffen en halffabrikaten. Handel heeft uiteraard ook te maken met de organisatie tot het verdienen van geld. De zelfgekozen doopsgezinde soberheid zorgde voor een spaarzaam leven, wat op zich al 'kapitaalvermeerderend' werkte. Aanvankelijk werden de gemaakte winsten niet omgezet in luxe artikelen. Hun woningen kenmerkten zich ook door eenvoud en soberheid. De eerste woning aan de Ennekerdijk toonde ook die 'Mennisteneenvoud'. Bij de laatste grote restauratie was de oude vorm goed af te lezen én aan de kapconstructie én aan de bouwsporen in het interieur. Van buiten was het huis rond 1655 vergelijkbaar met de vele en in die jaren gangbare {bedrijfs}panden.

*In 1961 werd ht Bussemakerhuis gerestaureerd door architect D. Hulshoff.
Tkening is uit 1959 en van zijn hand.*

Ook het huis van Bussemaker van toen was gedeeld door een brede gang, bevloerd met Bentheimer zandstenen platen. Aan de zuidzijde was het woongedeelte: een zomerkamer aan de voorzijde en een winterkamer met haard aan de tuinzijde. De huidige schouw en de aan beide zijden daarvan flankerende kasten zijn uit later tijd. De hoge ruimten waren afgedekt met zoldering, gedragen door zware balken. Aan de rechterzijde, dus de noordzijde was het bedrijfs gedeelte gesitueerd: een brede grote zaal, eveneens afgedekt met een zolder, door zware balken gedragen. De westkant van die zaal was echter afgesloten door een intern balkon, met een balustrade en via een trap bereikbaar. Waarschijnlijk sluit de huidige opkamer daarbij aan en was dat in ruimte één geheel. Het geheim van het 'oude huis' is vooral af te lezen van de kapconstructie.

Tijdens de restauratie van 1991/1992 van het huis deed Prof.Dr. D.J. de Vries een bouwhistorisch onderzoek. Juist uit de kapconstructie haalde De Vries de vele gegevens. De gesneden TELMERKEN in de kap volgen elkaar precies in volgorde op van 1 tot en met 18. Uit het voorlopig gemaakte rapport begrijpen we het volgende:

- a. Het Bussemakerhuis schijnt opnieuw opgetrokken. Dat geldt wel voor de gevel, doch niet voor de kapconstructie;
- b. Deze kapconstructie is grotendeels van eikenhout en vertoont op tal van plaatsen kenmerken van hergebruik. Zo is ook aan de haanhouten is te zien, dat ze bij een kap behoorden met een stijlere dakhelling;
- c. Op meerdere plaatsen in de constructie zijn tekenen van hergebruik waarneembaar;
- d. Op de vliering, als steunbalken van een hijsrad {een 'luiwerk'} zijn de stukken van één of meer vensters te zien. Het zijn dorpels van vensters met twee en tenminste vijf openingen naast elkaar. Binnen het vlak van de openingen zijn de dorpels ter versiering schuin weggesneden en met een schuine streep versierd. Dergelijke fraaie vensters verwacht men bijvoorbeeld in de voorgevel van een houten huis.
- e. De voorganger van het huidige pand zou de zelfde lengte hebben gehad maar een smallere breedte. Het dak heeft een hellinghoek van 54 graden, wat toen in Twente gebruikelijk was.
- f. Dendrochronologisch onderzoek wees uit, dat het 'eerste huis' zou stammen uit 1656.

Hebben de regels van de Groninger Oude Vlamingen, vastgesteld in een bijeenkomst te Loppersum op 10 april 1659 invloed gehad op huis en interieur van de voorganger van het Bussemakerhuis? Van de betreffende vergadering te Loppersum is de presentielijst bekend. De deelnemers waren allen vertegenwoordigers van de gemeenten in Groningerland. Doch de rol van de Bornse Oudste in die jaren, Berend Hendriksz.

Hulshoff was te groot, dan dat de eigen gemeente van Hulshoff, dus de Bornse gemeente zich daar niets van aan zou trekken. Dat betekende, dat bouw en inrichting absoluut eenvoudig en sober gehouden zijn. Alles in en aan het huis dient in dat gedachtengoed sober te blijven. *“Aan de huizen geen schilderijen of kostelijke ver-
ven ook niet in de huizen. Geen schilderijen aan de muur. Geen bontgekleurde,
geschulpte schotels aan de wand of op de schappen. Geen zilveren bestek of bekers.
Geen versierd tafelgoed. De kussens op zitplaatsen of bedden zijn eenvoudig van stof
en onversierd.”* Bij paardrijden hebben de paarden geen glanzende bitten of metalen handgrepen. Geen versierde doppen op de zadels en de ruiter heeft geen sporen aan de laarzen. Ook de wagens zijn in slechts één kleur geverfd en er is geen overdaad te zien aan het wagenschot. *Al wat EEN LUST VOOR HET OOG IS, is geen lust voor de ziel.*

Het vroegere huis moet er dus uiterst sober hebben uitgezien. Zelfs de estriken, de kleine vloertegels, vaak geblokt in twee kleuren, worden slechts in één kleur gelegd.

De groeiende welstand en de verminderde strengheid

De Groninger Oude Vlamingen waren goed thuis in de bijbel. Ze zullen daarom wat moeite hebben gehad met een tekst uit de profeten: *“Wee hen, die akker aan akker voegen!”*. Door hun nijvere houding in de economie van die dagen én door hun sobere levensstijl werden goede winsten gemaakt. Het burgerlijk vermogen in 1675 is bekend en in Borne waren de meest betalende belastingbetalers de doopsgezinde broeders. Vaak belegden ze een deel van hun vermogen in grond. In 1758 behoorde Bussemaker met de andere doopsgezinde geslachten tot de zeer welgestelden en blijf dan maar absolute soberheid betrachten!⁵ Het is alleszins begrijpelijk, dat de dominee van de ‘hoofdkerk’ van de Groninger Oude Vlamingen in de Oude Boteringestraat zich daarover heeft uitgelaten. *“De duivel vraagt zich af, hoe hij de Doopsgezinden zou kunnen vangen”* en het antwoord was: *“maak ze rijk!”*. Dat is ook merkbaar bij de dagelijkse levenswandel. *“In 1740 onderscheidde zich de Groninger Oude Vlamingen door sober uiterlijk en streng gedrag. Ze werden door hun onbeschaafd en afgezonderd leven, inzonderheid vanwege hun kleding onder de allerfijnsten gekend, maar ze werden gaandeweg verdraagzamer en rekkelijker.”* Schrijft Simon Frederik Rues.⁶ Toch komt het nog voor, dat in de kerkenraad van de Bornse groep een scherpe discussie ontstond, omdat één van de ouderlingen een iets modieuze hoed droeg. Hij werd met uitsluiting van het Heilig Avondmaal bedreigd. Een aardig voorbeeld over deze opvattingen, en dan met name van Hendrik Berends Hulshoff, de Oudste van de Groninger Oude Vlamingen, vinden we in zijn reisverslag naar de gemeenten onder Gdansk: *“De mans zijn ons in kleding en baarden seer gelyk, maar de vrouwen zijn wel anders gekleed. Komen met haar geloofsbelijdenisse en order vrij wel met ons over een”*.

Ook Bussemaker gaat met zijn tijd mee. Jan Bussemaker, die in 1763 met Trijntje Hulshoff trouwde is de man geweest, die modebewust zijn oude huis verbouwde in de toen in de mode zijnde Lodewijk XV-stijl. Het moet een doorn in het oog van de laatste Oudste der Groninger Oude Vlamingen zijn geweest: de in Hengelo zo bekende WOLTER TEN CATE, die zoveel mogelijk de naderende veranderingen wist tegen te houden. Een in verhouding enorm groot huis in de vrij armoedige omgeving.

Een gevel, strak in het pak, met zandstenen lijsten en – inderdaad – rijke versieringen, zoals die vrolijke kuif in de nok en de dolfijnen aan beide zijden van de klokgevel. Het huis werd verbreed en van een geheel nieuwe muur voorzien. De tuin grenst aan de Bornse Beek. Er zijn wat bedrijfsgebouwen achter de woning geplaatst.

Teunis Bussemaker woont er achter. De tuin zal wel een gebruikstuin zijn geweest: een moestuin voor het gezin en een fraaie appelhof voor de nodige vitaminen.

Dan is het Bussemakerhuis een echt fabrikieurshuis. Jan Bussemaker handelde in textiele goederen. Volgens de zogenoemde 'Goldberg enquête' handelt hij in linnen', marseille en servetten. Hij kocht de geweven producten op van de thuiswevers, verdelde die waar nodig en verhandelde dat met afnemers te Zwolle, Kampen en zo mogelijk Amsterdam. De opslag van de textiele goederen was op de beide zolders en dat is nog goed te zien. Op de eerste verdieping zijn de bakken op de zolder en de duistere ruimte onder één van de kamers boven nog aanwezig. De duistere ruimte was bedoeld voor het bergen van lichtschuwe stoffen. Het luiwerk hangt boven de luiken in de vloer. Vanuit de brede gang kon met op die manier alles optrekken. Teunis Bussemaker werkte zelf met spinnewielen en weefgetouwen. Per 22 december 1800 heeft hij 25 arbeiders in dienst, met daarnaast nog zo'n 100 thuiswevers. In 1800 is Borne nog een nijver textieldorp al is het merkbaar, dat de zaken wat verlopen en men zich naar Almelo gaat verplaatsen. Dat zal te maken hebben gehad met de infrastructuur: het vervoer te water. Alle respondenten op de enquête van Goldberg klagen over HINDERNIS IN DE VOORTGANG: ZONDER TWIJFEL HET WATER. Het is ten allen tijde de INFRASTRUCTUUR, die bepalend is voor de vestiging van bedrijven. De aanleg van wegen en later de spoorlijnen bepaalden het vertrek van veel handelsondernemingen en industrieën uit Borne. In 1800 telde Borne in de oude kern nog 24 personen, die op één of andere manier bij de textielhandel betrokken waren, waaronder altijd nog 15 Doopsgezinden!⁸

Het einde van de textiel als handwerk

Reeds in het midden van de negentiende eeuw loopt de handel in Borne terug en gaat zich de textiel op Almelo concentreren.⁹ Met de komst van Salomon Jacob Spanjaard naar Borne verandert het textielbedrijf van handarbeid naar fabrieksmatige productie. Aanvankelijk is Spanjaard één van de 12 fabrikteurs, maar hij en zijn zonen durven het aan hun kapitaal te investeren in de fabrieksmatige productie. De Bussemakers gaan of in andere goederen handelen of genieten nog een poos van hun oude dag in de stil-

le wereld van een wat vergeten dorp. Er is nog wat cichorei -industrie en natuurlijk is er de grutterij van de doopsgezinde families Hulshoff en Ten Cate. Het wegvervoer heeft het vervoer met de kleine potten en zompen allang overgenomen, maar vooral de komst van het spoor betekent het einde van de industriële ontwikkeling van Borne. Vooral de aansluiting van het spoorwegnet in Hengelo veroorzaakt de verhuizing van verschillende industrieën naar Hengelo. Het Bussemakerhuis wordt woonhuis. Nog in 1905 koopt Adam Hulshoff van de Erven ten Cate het Huis voor f 2.687,- en is het huis nog in handen van de Doopsgezinden. Uit die tijd stammen de laatste verbouwingen. Er komt een tochtportaal en enkele kamers krijgen verlaagde plafonds naar de gewoonten van die tijd.

Uithuilen en opnieuw beginnen

Maar in de 20ste eeuw komen voor het huis de grote veranderingen. Vooral na de Tweede Wereldoorlog. Het huis wordt door verschillende bewoners gebruikt. Voor de meeste ouderen in het dorp is het huis het meest bekend als tandartsenpraktijk. Het steeds wisselen van gebruiker en de uiteindelijke leegstand deed het huis geen goed. Toen dan eindelijk iemand zich aandiende, om het huis te kopen kwamen 'liefhebbers van de oudheid' zoals dit soort mensen merkwaardiger wijze worden genoemd, in actie. Het huis kon wel eens voor de sloop worden gekocht. In 1961 werd een stichting gevormd, bestaande uit vertegenwoordigers van Het Oversticht, de Stichting Edwina van Heek, de Oudheidkamer Twente en de gemeente Borne, en zij zorgden voor de grote eerste restauratie van het pand in 1961. Als restauratiearchitect werd D. Hulshoff uit Den Haag aangetrokken. Jarenlang is toen een deel van het huis verhuurd

aan particulieren en waren de grote voorkamers bedoeld voor culturele activiteiten. Deze vorm van beheer werkte echter niet. Vele jaren hing er een langzamerhand vergelend bordje voor het raam 'Wegens reorganisatie gesloten'. Uiteindelijk werd er een geheel nieuw plan ontwikkeld, om het huis een betere functie te geven.

Een huis als cultuurhistorisch dorpscentrum

Het nieuwe bestuur bestaat uit een soort 'rompkabinet', een dagelijks bestuur. Het dagelijks bestuur formeert verschillende werkgroepen van vrijwilligers, zoals beheer, educatie, tentoonstellingen, wevers e.a. Vanuit elke werkgroep wordt één lid afgevaardigd in het algemeen bestuur. Via bepaalde sociale regelingen is een beheerder aangetrokken. Het van gemeentewege verstrekt subsidie is beslist ontoereikend. Andere, feitelijk oneigenlijke activiteiten zijn voor een gezonde exploitatie onontbeerlijk. Maar om als cultuurhistorisch centrum te fungeren, is meer nodig. Sinds de Belvederenota van Staatssecretaris van der Ploeg wordt de cultuurhistorische component binnen het beleid eindelijk eens als volwassen beschouwd. Juist in een goed functionerend cultuurhistorisch centrum vinden overheid en particulier initiatief elkaar, om aan het VERHAAL van de plaatselijke gemeente gestalte te geven. Daar is meer geld en menskracht voor nodig. Dus ook voor het Bussemakerhuis. Zeker als erbetoon aan de vroegere bewoners van het Huis.

Noten:

1. Onder andere: 'Wederdopers, Mennisten, Doopsgezinden in Nederland 1530 – 1980'. Onder redactie van Drs. S. Groeneveld, Zutphen 1981;
'Om de ware gemeente en de oude gronden. Geschiedenis van de Dopersen in Nederland 1531 – 1675'. S. Zijlstra Hilversum/Leeuwarden 2000.
'Uit het verleden van de Doopsgezinden in Twente'. G. Heeringa, Borne z.j.
2. Zie ook : J.J. Grootenboer: 'Een gemeente zonder vlek of rimpel'. Jaarboek Twente no.40 – 2001;
3. J. Blaupot ten Cate: 'Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen, Overijssel en Oost-Friesland', Leeuwarden/Groningen 1842;
4. 'Een achttiende-eeuws afschrift van een verordening voor uiterlijk, kleding en huisinrichting bij de Groninger Oude Vlamingen' in: Doopsgezinde Bijdragen, Nieuwe Reeds 27 {2001};
5. Dr. B.H. Slicher van Bath, 'Samenleving onder Spanning', Assen 1977, bladz. 291. (Overigens zorgden deze welgestelden, dat Borne, na Zwolle en Deventer, de rijkste gemeente was, maar dat TEGELIJKERTIJD hetzelfde dorp ook de armste gemeente was met mensen, wonende in schoppen, stallen, schuren, stookhutten, schapenkotten, varkenskotten en smidsen. (41,8% onvermogensden) {blz. 361}
6. Pieter Visser , a.v.
7. 'Fabrieken en trafieken in het Departement van de Oude IJssel (1800)'. De bedrijfsenquête van Johannes Goldberg. Onder redactie van Th.L.M. Engelen e.a., Zwolle 1990
8. 'Het Bussemakerhuis en de textielnijverheid in Borne omstreeks 1800', Drs. A.L. Hulshoff
9. Dr. B.H. Slicher van Bath, a.v. bladz. 295/298

HISTORISCH CENTRUM OVERIJSSSEL

Cursussen

Onderzoek naar het verleden van de eigen familie, het huis, het dorp of de stad is een fascinerende bezigheid. Geschiedenis is niet zomaar iets dat achter ons ligt. Er is een link naar de dagelijkse werkelijkheid. Daarom zijn steeds meer mensen geïnteresseerd in hun eigen verleden. Dit verleden geeft zijn geheimen echter niet altijd even gemakkelijk prijs.

Het Historisch Centrum Overijssel, het Gemeentearchief Kampen, de IJsselacademie en het Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek Deventer willen mensen graag bij hun speurtocht door het verleden helpen. Daarom organiseren zij elk jaar weer verschillende cursussen die mensen meer inzicht geven in het werken met archieven.

September 2002 start er weer een nieuw cursusseizoen. Mocht u belangstelling hebben voor één of meer cursussen dan kunt u contact opnemen met het Historisch Centrum Overijssel 038 426 63 00. Wij kunnen u dan een cursusgids en een aanmeldingsformulier toesturen.

U kunt ons ook bereiken via onze website www.historischcentrumoverijssel.nl, waar u het uitgebreide cursusprogramma kunt inzien, of per e-mail info@hcov.nl.

BOEKENVERKOPING VAN DEINSE INSTITUUT

Op **zaterdag 12 oktober** a.s. organiseert de Commissie-Mediatheek van het Van Deirse Instituut een verkoping van dubbele, afgeschreven en niet binnen de collectie passende boeken, in het Instituut, De Klomp 35, te Enschede.

Van 10.00 uur tot 11.30 uur kunnen medewerkers en vrijwilligers van het Instituut hun keuze maken.

Tussen 12.00 uur tot 13.30 uur krijgen leden en donateurs van het Van Deirse Instituut en de Vereniging 'Oudheidkamer Twente' gelegenheid hun boekenverzameling aan te vullen.

Van 14.00 uur tot 16.00 uur kunnen alle overige belangstellenden komen snuffelen. Dit laatste zal ook via 'TC/Tubantia' bekend gemaakt worden.

De opbrengst van deze verkoping zal ten goede komen aan de mediatheek van het VDI.

U wordt vriendelijk verzocht alleen gebruik te maken van de voor Uw categorie geldende tijden!!!

Dr. Somberg met echtgenote in de pastorie in omstreeks 1950.

JAARTHEMA 2002: 'TWENTE ROND 1800'

WAT HET TWICKELARCHIEF VERTELT OVER DE
TWEDE 'HERVORMDE PASTORIE' IN DELDEN

Helmig Kleerbezem

Inleiding

Wanneer ik langs het 'tuinpad van mijn grootvader' in Broek in Waterland wandel, worden 'reurig mien gedachten'. Uitkijkende over het spiegelende water van het Havenrak raak ik steeds weer in bekoring van het 14e-eeuwse godshuis met daarvoor, de helaas verkommerde, oude pastorietaan van de Nederlands Hervormde Gemeente. Grootvader, geboren en getogen Broeker, heeft de tuin in zijn jeugd jaren zeker vanaf de waterkant bewonderd.

Nico Scheepmaker, een aantal jaren inwoner van Broek, verwoordde zijn gevoelens over het dorp, geïnspireerd door de Kampense winterschilder Avercamp, in onderstaand gedichtje:

*“Geen dorp zo mooi als Broek in Waterland
wanneer het Havenrak is dichtgevroren.
De winkelmisjes zwieren elegant
de polder tegemoet op dure Noren
en horen hoe de kerkklok van de toren
met zijn gelui de ruimte overspant,
omdat er weer een baby is geboren
ten bate van de burgerlijke stand.
O Avercamp, keer nog een keertje terug
en schilder dit tafereel vanaf de brug.”*

De vervallen pastorietaan in Broek, onder de rook van Amsterdam, was mede aanleiding tot het schrijven van onderhavig artikeltje over de voormalige tweede Hervormde pastorie in Delden. Deze pastorie met “hoff” stamt uit eind 1763.

Het Twickelarchief geeft, tot op heden, geen duidelijke informatie over de pastorie ‘hoff’.

De pastorietaan

Een goede definitie van een pastorietaan is moeilijk te geven omdat door wisseling van de pastoriebewoners de tuin nooit af is. Toch waagde Karin van Dongen-van Lawick, schrijfster van het informatieve en charmante boekwerkje ‘Pastorietaanen in

Nederland', zich tot het stellen van onderstaande definitie:

"Pastorietuinen zijn tuinen met oude wortels die tot in de middeleeuwen kunnen teruggaan. De pastorietuin houdt het midden tussen een kasteeltuin en een boerenhof, met een siertuin, een moestuin en een boomgaard als vaste bestanddelen. Eeuwenoude bomen en Stinzenflora als wilde tulp, aronskelk en winteraconiet zijn veel voorkomende, waardevolle elementen. De tuin moest in vroeger tijden ook gebruikstuin zijn; we treffen er daarom doorgaans vruchtbare moesgronden aan en boomgaarden met elders vrijwel uitgestorven appel- en pererassen".

Met deze informatie als uitgangspunt, begon mijn speurwerk in het huisarchief van Twickel over Deldens tweede pastorie, met aanliggende tuin.

Twickelarchief geeft fragmentarische informatie

Omtrent 1755 vermelden de archivalia om de 'Vicarie Trium Regum' aan te wenden voor de stichting van een tweede predikantsplaats in Delden. Deze vicarie was, na de dood van de familie Brugging, het gezamenlijke eigendom geworden van huis Twickel en Stad Delden. De opbrengst van deze vicarie was jaarlijks f 160,-, een bedrag dat niet voldoende was voor een tweede predikant. De heer van Twickel, Unico Wilhelm van Wassenaer (1692 - 1766), was bereid een extra bedrag toe te kennen van f 90,- per jaar. Ook dit was niet toereikend. Uit de briefwisseling blijkt dat de Staten van Overijssel uiteindelijk de toezegging hebben gedaan tot een bijdrage van f 250,- per jaar. Begin 1760 werd door Twickel en de burgemeesters van Stad Delden overgegaan tot het aanstellen van een tweede predikant, in navolging van Oldenzaal, Ootmarsum en Goor. Delden had ondertussen al een uitgebreide gereformeerde gemeente van meer dan 1300 lidmaten.

Op 1 maart 1760 wordt de "Acte van Fundatie van een twede Predicants bedieninge in de Gemeente tot Delden gedaan door Unico Wilhelm Grave en Baander Here van en tot Wassenaer, Heere van Twickel etc. etc. en De Agtbaere Burgemeesteren der Stad Delden". De fundatie (stichtingsakte) gaat uitgebreid in op de voorwaarden waaraan de tweede predikantsbenoeming moet voldoen. Daarnaast vermeldt de akte "eenige Pointen te arresteren, concernerende de Pligten welke den Predicant gehouden sal zijn na te komen".

In de 19 artikelen wordt o.a. vermeld waaraan de predikant, de heer van Twickel, de Burgemeesteren maar ook de rentmeester van Twickel zich te houden hebben. Enkele passages zijn:

- Het recht van collatie behoren tot "den tijdelijken besitter des Huyses Twickel en Burgemeesteren der stad Delden".
- De tweede Predikant zal in het eerste jaar van zijn beroep een jaarinkomen ontvangen van f 300,-. Voor het tweede jaar f 400,-, het derde en volgende jaren het volle salaris tot f 500,-

- “De tweede Predicant sal gehouden sijn alle de pligten van sijn ampt, als kerken-dienst, openbare en bijzondere catechisatie, huis en krank bezoeken, visitatie der scholen, so buyten als binnen Delden, en wat verders daartoe behoort, met en benevens den eersten Predicant, voor de helfte, waar te nemen”. Bij ziekte van de eerste predikant valt hij in, preekbeurten daargelaten.
- Om de veertien dagen moet hij op de woensdagmorgen een dienst verzorgen.
- “Den Rentmeester des huyses Twickel sal ook jaarlijks aan den Predicant betalen de somma van negentig gulden.” Het geld uit de vicarie bedraagt f 160,-.
- de predikant zal jaarlijks op “Beloke Paaschen, tot erkenning van ons regt van collatie, op den Huise Twickel leveren een Paaschbrood: alsmede een diergelijk brood aan den Oudsten Burgemeester der Stad Delden”.

Een belangrijk artikel voor de aan te stellen dominee gaat over zijn toekomstige huisvesting, dus de tweede pastorie, en luidt: “De collatoren sullen met elkanderen de nodige middelen beramen om so spoedig doenlijk een bekwame woning voor den Predicant te acquireren”.

De fundatie is ondertekend door Unico Wilhelm Grave van Wassenaer en de burgemeesters van Delden Derk Meylink, H. van Heek, Jan de Reiger, Gabriël Weerman, Helmig Helms en Coenraad Gewin.

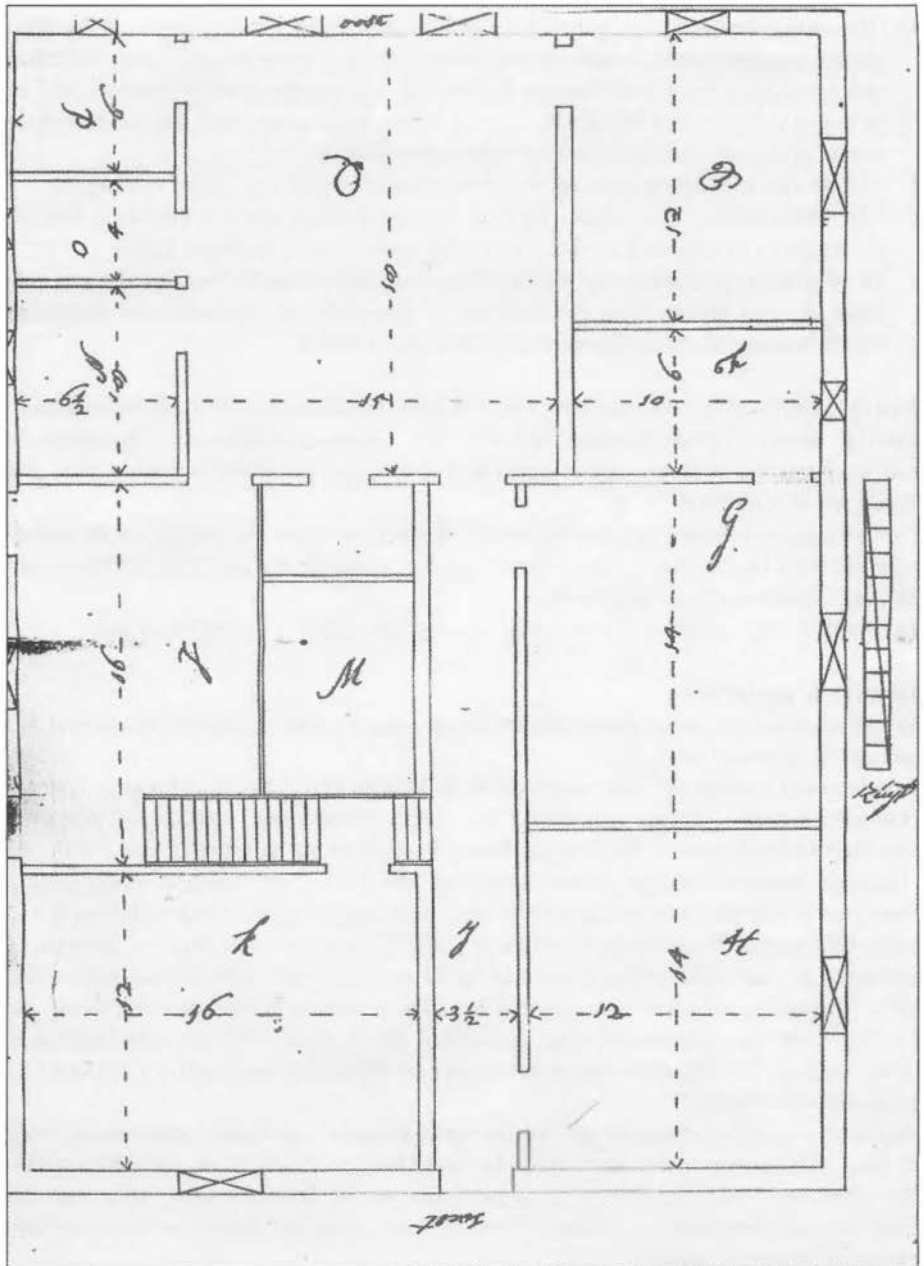
In hetzelfde jaar volgde de bevestiging van dominee Dirk Willem Hallegraaf.

De tweede pastorie

Waar het salaris al grote problemen bezorgde, was er voor de bouw van de pastorie natuurlijk helemaal geen geld.

In de maand december 1760 wordt er in de kerken een collecte gehouden voor de ‘tweede Dominee Weeme’ (pastorie). De opbrengst bedraagt f 603,-. De inwoners van Stad Delden gaven f 485,- uit de Boerschappen kwam een bedrag van f 107,- en ‘Dienaar’ Berent ten Hagen collecteerde nog eens f 11,-. Het was een aardig bedrag maar niet voldoende voor een gezonde start. Ook aan de heren van de naburige havezaten Oldemeule, Backenhagen en Hengelo werd verzocht een bijdrage te leveren. Ondanks de financiële problemen vond op 31 mei 1763 de aanbesteding plaats volgens “Bestek & Conditie van het Pastorije Huys voor den Tweeden Predicant tot Delden, waar nae voornemens zijn, op heeden den 31 maj 1763, d’aanbestedinge te doen, wegens den Timmermans Arbeidsloon en Metzelaarswerk; alles gerekend na Rijnlandsche maaten.”

Adrianus van Kersbergen krijgt het timmermanswerk (exclusief materialen) voor f 301,-. Als borgen treden op Barent Jan van Heek en Frans Schneyder. Het metzelaarswerk (exclusief materialen) is gegund aan Berent Bosman voor f 248,- met als borg Antonij Nieulandt. Op 14 juni 1766 bedragen de totale kosten “tot den bouw der tweede Pastorije te Delden” f 2853 - 3 -.

Plattegrond pastorie in 1763.

De pastorie met tuin werd gebouwd op een stuk grond aan de huidige Spoorstraat. In het Twickelarchief bevinden zich twee 'voorlopige' maar primitieve schetsen. De oppervlakte van het huis is 36 voet (voor- en achtergevel) bij 48 voet (beide zijgevels) en staat op een perceel van 76 voet diep en 188 voet breed. De 'hoff', de pastorietuin, heeft de afmetingen van 76 voet diep en 140 voet breed.

De indeling van de pastorie annex boerderij bestond uit twee camers, keldercamer, keuken, washuis, provisiecamer, camertie, bedstee 2x, turfhok, provisiekasten, lange gang, een deele en koestal.

Bij de start van de werkzaamheden was de indeling van de pastorie annex boerderij als volgt: vier kamers, een keuken, 'een deele met waschhuijs', een keukenkamertje, een turfhok en de lange gang. De koestal wordt niet meer genoemd. Het huis was voorzien van een kelder en een ruime zolder voor opslag.

Volgens afspraak met de heer van Twickel gaan de Burgemeesteren op 11 november 1763 een inspectie houden in de in aanbouw zijnde pastoriewoning en zij constateren tot hun grote schrik dat o.a. in de voorkamer geen ruimte is voor een ledikant. Zij schrijven een dag later hierover aan de "Hoog Geboorene Heer & Graaf" het volgende:

"Volgens afspraak met Uw excellentie hebben de Burgemeesteren in Oculaire inspectie genoomen de situatie van de Tweede Pastoors Weeme en hebben bevonden dat in de voorkamer in't geheel niet gevoegelijk een ledikant of iets anders met schik konde geplaatst worden".

Ook vragen ze of er geen groter glas in de kamer achter de keuken aan de oostzijde geplaatst kan worden.

Op 26 november schrijft de Graaf een iewat geïrriteerde brief aan de Burgemeesteren: "Na gedaene moetinge soo wel op het plan, als in de kaemer zelve bevonden hebben, en duidelijk demonstreeren kan, dat aldaar bekwamelijk een ledikant kan geplaatst worden: derhalve moet ik onderstellen dat U.E.A. zig in deese abuseeren". En hij vervolgt zijn schrijven met: "de ondervinding mij geleert hebbende hoe seer het werk van de bouwing des tweeden Predikantshuis, vertraagt is geworden door de veelvuldige deliberatiën van U.E.A. en de verschillentheid van gedagten onder dezelve, waardoor veroorsaekt is dat de materialen niet tijdig genoeg hebben kunnen bestelt worden, en het werk drie maanden laeter als behoorde aanvang heeft kunnen neemen".

Er wordt niet meer 'gedelibereerd' en de werkzaamheden gaan onverdroten voort.

Op 26 november 1763 wordt er een 'dam' gelegd over de 'Graven' aan de weg (de huidige Spoorstraat). Deze 'dam' geeft toegang tot de voordeur van de pastorie. Daarnaast vermeldt het foliant "het stellen van een behoorlijk Hekke op, of voor den voorsz. Dam". Een week later wordt er een 'Hegge' gepland voor het afsluiten van 'de Huijs en Hofgrond'.

De aanduiding 'Hofgrond' is ongetwijfeld de aanzet tot een pastorietuin. De Twickelarchieven zwijgen echter tot op heden over de aanleg van een boomgaard, een siertuin of een moestuin. Deze elementen behoren tot - en zijn beeldbepalend voor een pastorietuin.

Een verrassing!

In juni 1766 komt Twickels rentmeester H. Zegers tot de onaangename ontdekking dat er rekeningen nog niet betaald zijn ten bedrage van *f* 1264 -1 -.

Op 14 juni maakt hij een overzicht van de financiële situatie van de 'voorsz. Pastorije':

De kosten van "voorsz. Pastorije bedragen in t' geheel als vooren te zien *f* 2853 - 3 -."

- "Waarin de Graave van Wassenaer moet contribueeren de helft van de *f* 2650, - , - . Ter summa van *f* 1325, -."
- "Alsmeede nog tot zijn HGB: privative lasten de meerdere kosten van opbouw booven voorenstaande summa van *f* 2650, - . Volgens conventie met Burgemeesteren ter summa van *f* 203 - 3 - . Waer op betaald uyt de gemeene cassa der vicarije en product der collecte etc. de summa van *f* 1589 - 2 - ." Rest nog te betalen het bedrag van *f* 1264 -1 - .
Men komt tot de volgende verdeling van de kosten:
- "den Heer Graave dragen eene summa van *f* 733 -12 -."
- "de Burgemeesteren *f* 530 - 9 -."

Het geld werd vervolgens 'overgeteld' aan de rentmeester van de vicarije Otto Meiling.

De financiële situatie wordt er in de loop der jaren niet beter op. In het verhaal over De 'vicarie trium regum', geschreven door Aafke Brunt en archivaris van Twickel, lezen we het volgende:

"Met de betaling van de predikant liep het al spoedig mis. Met de Staten van Overijssel was weldra een proces gaande over de inkomsten uit de opbrengst van een bepaalde vicarieboerderij. Voor Delden zat er weinig perspectief in de kwestie. De instantie die recht moest spreken, het Statencollege, was ongelukkig genoeg zelf partij. Het proces, al begonnen vóór de Franse tijd, sleepte zich voort tot zeker na 1798. Toen Delden uiteindelijk aan het kortste eind trok, had zich een financieel débâcle voltrokken. Door de enorme proceskosten beliep de achterstand op de betaling van het predikantstractement *f* 2600,-. Dankzij voorschotten van Twickel, *f* 2514,- en Stad Delden, *f* 866,-, is de dominee niet helemaal op zwart zaad komen te zitten. Jacob Unico Wilhelm van Wassenaer Obdam, een kleinzoon van Unico Wilhelm, was bereid de lasten op zich te nemen. Hij zorgde voor de aflossing van de schulden en kon

daardoor de rechten van Stad Delden overnemen. In 1807 is deze opdracht in de acte van cessie vastgelegd. Voortaan kon de heer van Twickel als enige de tweede predikant benoemen'.

Verweerschrift over de tractementen van beide dominees

Omstreeks 25 januari 1817 schrijft E.L. Siegman, oudste predikant, een verweerschrift aan de Directeur Generaal voor kerkenzaken etc., aangaande de traktementen van hem en de jongste predikant, D. Westenberg.

Beide predikanten willen meer traktement omdat:

- zij aan emolumenten veel verloren hebben omdat het trouwen in de kerken in onbruik is geraakt.
- de predikanten van Delden vóór de omwenteling van 1795 werden vrijgesteld van "Stedelijke en burgerlijke lasten".
- de oudste predikant de doop - en trouwboeken bijhield maar na "de overgave deselve aan den Burgemeester het emolument verloren".
- door de uitgestrektheid van de gemeente rond Stad Delden de "waarneming der huis- en ziekenbezoeken vermoeylijkt; zoodat de Predikanten wel tot aanmoediging in hun werk, zooveel tractement noodig hadden, dat zij van der bekrompenne tijdelijke zorgen leven konden".
- "het zeer moeylijk zal zijn voor de vakature een bekwaam Leeraar te vinden, op zulk eene kleine belooning". Op dat moment ontving hij slechts f 509,-.
- "Z.M. het wel behaagd heeft de beide Predikanten van Enschede vermeerdering van tractement te vergunnen, wier gemeente wel grooter in aantal van zielen is, maar minder moeylijk, omdat aldaar weinig Roomschezinden gevonden worden, waardoor de gemeente minder verspreid ligt dan die van Delden".

Naar aanleiding van dit schrijven wordt het tractementsdeel van de Staat voor de jongste predikant, verhoogd van f 250,- naar f 400,-. wordt geen verhoging vermeld voor de oudste predikant.

Vergroting van de pastorie en watervoorziening

In juni 1861 wordt door architect J. Brink Evers te Ellecom het bestek met begroting ingediend voor het veranderen van de pastorie. De totale begroting komt uit op f 2160,-, waarvan de verbouwingkosten f 2106,- bedragen. Ook dient de architect een begroting in voor totale herbouw van de pastorie ten bedrage van f 5040,- met een bijbouw van f 1459,-. De tekening van deze herbouw was vóór de inventarisatie van het Twickelarchief in een zeer slechte staat doch is vakkundig geprepareerd.

Uiteindelijk werd de pastorie veranderd volgens het eerste ontwerp. Aan de zuidzijde, in het verlengde van de achtergevel (oostkant), werd de pastorie uitgebreid met een zitkamer van 5,20 meter bij 6,15 meter. De gehele achterzijde werd opgetrokken en

voorzien van een tweede verdieping met drie kamers. De voorzijde bleef gehandhaafd. De indeling van de beganegrond werd ingrijpend veranderd. Het boerderij gedeelte, bestaande uit de deel, het turfhok, etc., werd niet meer in de nieuwe indeling opgenomen. Het soms 'broodnodige boeren' van de dominee en het houden van vee behoorde hiermede tot het verleden. Over veranderingen c.q. aanpassingen van de pastorietaanplanting zwijgt het Twickelarchief.

In 1878 wordt er onderzoek verricht naar een drinkwatervoorziening in het huis. Rentmeester H.W. Wilterdink stuurt op 23 februari 1878 twee stopflessen in, gevuld met welwater uit de put van de pastorie. In het begeleidend briefje schrijft de rentmeester: "Het water is op twee verschillende tijden uit de diepte opgepompt, zoo zelfs dat de flesschen beslagen waren van de koude van het water. Ik twijfel dus niet of het monster zal goed zijn". Deze mening wordt door onderzoeker B. Miedema uit Arnhem niet gedeeld, hij schrijft op 5 maart 1878: "Het water is helder zonder vreemde reuk of smaak. Echter op grond van het te groot gehalte aan vaste - en aan organische stoffen en salpeterzuur moet dit water worden afgekeurd". Hij adviseert het water dieper weg te halen.

Uiteindelijk werd de pastorie in 1895 aangesloten op de Twickelwaterleiding.

Tuin van de voormalige pastorie in 2002.

Van pastorie naar woonhuis

Dominee J.W. Samberg aanvaardt zijn ambt, als jongste predikant in Delden, op 6 mei 1928 waarna hij de pastoriëwoning betreft met zijn jonge gezin. Wanneer hij op 21 april 1955 met emeritaat gaat blijft de familie Samberg in de pastorie wonen. In gesprekken vertelde Dominee Samberg veelal ook over 'zijn' pastoriëtuin. Met name de boomgaard, het gazon met de prachtige magnolia, de kleine moestuin en borders, waren mede bepalend voor de sfeer rond de pastoriëwoning.

Toen Samberg in 1976 overleed werd het stil in de voormalige pastorie. Plannen voor sloop gingen gelukkig op het laatste nippertje niet door. Uiteindelijk verkocht de Stichting Twickel het huis met pastoriëtuin aan een particulier die vervolgens een zeer geslaagde restauratie liet uitvoeren. De tuin ademt nog steeds de sfeer van toen en de boomgaard is een lust voor het oog.

Aafke Brunt schreef in eerder genoemd artikel als slot: "Het aanzicht van de Deldense Spoorstraat vaart er wel bij."

Bronnen:

Huisarchief Twickel

- TW 5431 (Stukken betreffende de collatie van de jongste predikanten, 1773 - 1927).
 - TW 5515 (Stukken betreffende de fundatie van een tweede predikantsplaats door Unico Wilhelm van Wassenaer Obdam en de burgemeesters van Delden met toestemming van de Staten van Overijssel, 1755 - 1760).
 - TW 5516 (Stukken betreffende de bouw van een pastorie, 1760 - 1766).
 - TW 5517 (Stukken betreffende de door Carel George van Wassenaer Obdam en de kerkeraad bij de Staten van Overijssel aangevraagde aanvulling voor het tractement van de jongste predikant, 1797 - 1818).
 - TW 5521 (Stukken betreffende een verbouwing van de pastorie en de aanleg van een drinkwatervoorziening, 1861, 1878).
1. Twickel Bulletin, jaargang 1981 nummer 12. 'De vicarie trium regum', door Aafke Brunt.
 2. Pastoriëtuinen in Nederland, door Karin van Dongen - van Lawick, 1989.
 3. Van theekoepel tot caravan, door Dr. Ir. F.M. Maas, 1967.
 4. Van Predikantshuis tot Ambtswoning, door F. Mars.
 5. Broeker Bijdragen van de vereniging 'Oud Broek in Waterland', no. 2, februari 1973. Wat het kerkerchief vertelt over de N.H. pastorie, door J.W. Niemeijer.

JAARTHEMA 2002: 'TWENTE ROND 1800'**BOERDERIJ OF BOERDERETTE?****EEN SELECTIEF GEHEUGEN IN EEN MISVORMD LAND**

Siebe Rossel

Een fietstocht door het huidige Twente leert dat textiel fabrieken gretig zijn gesloopt en mensen graag hun intrek nemen in boerderettes. Blijkbaar roepen landbouw en textiel tegengestelde gevoelens op. Kleven er aan de textiel mogelijk teveel bezwaren om blijvend aan herinnerd te worden, het preïndustrieel verleden wordt geïdealiseerd. In hun tegenstelling doen beide visies op het verleden de geschiedenis geweld aan. Vroegere Twentenaren zouden zich verbazen over de afwijzing van de textiel ten gunste van de landbouw, omdat beide beroepen van de 17e tot en met de 19e eeuw in samenhang werden uitgeoefend.

In zijn herinnering aan het boerenleven van de Achterhoek in de 19e eeuw toont schoolmeester Heuvel een rimpelloze symbiose van landbouw en linnen, die in het ritme van de seizoenen samengaan. In april worden wortelen en vlas op dezelfde akker uitgezaaid. Als de wortelen in juli meer ruimte vragen, wordt de vlasplant uit de grond getrokken. Dit heeft als voordeel dat de stengels nog niet zo stug en daarmee goed verwerkbaar zijn, maar voor de zaaddozen komt de oogst te vroeg. Regelmatig moet dan ook nieuw lijnzaad van elders worden aangevoerd. Volgroei vlas zou wel zaad, maar doorgaans slecht garen opleveren. Op de repel, een plank met ijzeren penen, worden de zaaddozen van de stengels gescheiden. In het najaar volgt het roten, waarbij de stengels in de beek liggen, om vezels en houtdelen onder invloed van bacteriën te scheiden. Nadat de houtdelen op de vlasbraak zijn gebroken, worden die over de hekel uit de vezels gekamd. Als tijdens de winteravonden het land geen tijd vraagt en het huis aan kant is, spint de boerin de vlasvezels tot garen, spoelen haar kinderen de garens op de kroon en verweeft de boer ze tot doek. De winterse vochtigheid voorkomt, dat de draden snel knappen. Als in het voorjaar het land nat, maar de zon al krachtig is, wordt het doek met loogwater en zonnestrallen gebleekt. Dit gebeurt op de bleekvelden, waar het doek tot de herfst blijft liggen. Tussen de regenbuien door duurt het bleken 5 maanden. In de zomer breekt voor het waterarme Twente de droge tijd aan, waarin niet textiel, maar akkers en vee om de aandacht vragen.

Laten landbouw en textiel zich volgens deze beschrijving goed combineren, een verklaring voor dit samengaan geeft Heuvel niet. Historicus Hendrickx onderstreepte in een vergelijking van Twente en Brabant de symbiose van landbouw en textiel door het

echtpaar De Jager op te voeren. Toen de 24 jarige Bernard de Jager op 1 oktober 1835 in Borne in het huwelijk trad met de 22 jarige Hermiena Seppenwoolde, werd Bernard bij de Burgerlijke Stand ingeschreven als bouwman. Dit beroep werd opnieuw opgegeven bij de geboorte van het eerste kind, maar bij de aangifte van de tweede boreling in de winter van 1840 bleek Bernard wever, tot dat kind in het voorjaar stierf en Bernard weer bouwman was. Hermiena wordt in de akten als landbouwster aangeduid, maar waar Bernard wever was, was zij spinster. Andere bronnen tonen Bernard nog als kruidenier en in zijn overlijdensakte komt hij als tapper naar voren. Volgens Hendrickx oefenden deze echtelieden als zovelen uit het arme deel van de bevolking beroepen gelijktijdig of alternerend uit, omdat bij het vergaren van inkomsten uit één bron de bestaanszekerheid te weinig gegarandeerd was. Mensen spreidden risico's door in verschillende dagdelen, seizoenen en levensfasen andere werkzaamheden te ontplooiën.

Zonder de aard van de te spreiden risico's nader te duiden is het moeilijk om het ontstaan van de hybride economie te verklaren. Van Hogendorp schreef in het verslag van zijn reis door Twente in 1815: *“De meeste spinners en wevers leven op het land, en mede van de landbouw. Is er dan veel aftrek bij de fabrieken, zoo verdubbelt de werkzaamheid onder de boeren. Verfauwt dezelve, zoo behoudt de werkman nogtans eenige bestaan uit de grond. Deze onderlinge betrekking van fabriek en landbouw is een meesterstuk van goede huishouding van staat.”* Met ‘fabriek’ wordt hier geen gebouw met sheddak en schoorsteen bedoeld, maar het bedrijf van een fabrikteur (ondernemer) die de voor hem wevende boeren opdrachten geeft, hen daartoe van garen voorziet en de weefsels ophaalt en doorverkoopt. De inkomsten uit de textiel vormen een aanvulling op de subsistentielandbouw, die wordt benut om een knecht in te huren, ambachtelijke producten te kopen of de belasting te betalen. Daarmee is wel het voordeel, maar niet de oorzaak van de huisnijverheid verklaard. Omdat textielinkomsten niet in de primaire behoeften van boeren voorzagen, kan de huisnijverheid niet als risicospreiding inzake de bestaanszekerheid worden aangemerkt.

Fabrikteur B.W. Blijdenstein schreef in 1830: *“De landbouw is hier innig met de fabryk verbonden; beide ondersteunen en bevorderen elkaars belang [...] Al onze wevers zijn landbouwers, en bij vele, zoo niet de meeste, is de akkerbouw zelfs noodzakelijk. [...] En deze inrigting, ons fabrykswezen bijzonder eigen, heeft een weldadige uitwerking, dat daardoor het werkloon op vasten en matigen prijs gehouden wordt. [...] En overal waar de landbouw en de fabryk hand aan hand gaan, wordt de toenemende bevolking, die de fabryk vraagt en bevordert, door de landbouw gespijsd.”* Blijdenstein toont hiermee het voordeel van de huisnijverheid voor de handel. Door de op het platteland aanwezige combinatie van bestaansbasis met arbeidsoverschot in winterdagen en avonduren wordt goedkoop geweven, omdat lage bijverdiensten voor

boeren acceptabel zijn, terwijl geheel van looninkomsten afhankelijke stadswevers daar niet van zouden kunnen leven. De oorzaak voor het ontstaan van de huisnijverheid in Twente zou dan gelegen zijn in het wederzijds voordeel, dat boer en fabrikteur daaraan ontleenden.

Stond de Twentse boer met één been in de traditionele landbouweconomie en voorzag hij daarmee in zijn eigen levensonderhoud, met het andere stond hij in een modern handelsnetwerk, dat Twente verbond met Afrikaanse slaven die op Amerikaanse plantages de katoen plukten die in Twente werd verweven tot doek dat voor Azië was bestemd. Niet elke boer was echter even gelijkbenig. Was textiel voor de meesten een aanvulling, Blijdenstein geeft aan dat een kleine groep wevers meer op textiel dan op landbouw leunde. Voor hen waren bijverdiensten hoofdkomsten geworden. Wie overgeleverd is aan de grillen van de wereldmarkt, zal ongeacht zijn inspanningen weinig bestaanszekerheid kennen en een buiten de textiel gelegen economisch fundament verwelkomen. Waarom gaan mensen zich binnen die constellatie voornamelijk op de textiel toe te leggen?

Opmerkelijk is de frase waarin Blijdenstein meldt dat de 'fabryk' de groei van de bevolking stimuleert. De opmerking zou op groeiende vruchtbaarheid bij stijgende inkomsten kunnen duiden. De vastgelegde huwelijksleeftijd van Bernard en Hermiena laat zien dat ze er vroeg bij waren, zeker in een tijd waarin volgens demograaf Hofstee een stevig economisch fundament voor zo'n verbintenis werd verlangd. Hierbij valt te denken aan een agrarisch of ambachtelijk bedrijf, dat door de ouders aan de eerstgeboren zoon werd nagelaten. Op het moment dat de oude generatie zich terugtrok of kwam te overlijden was de erfgenaam vaak al ver in de 30, voor hij met zijn veelal ook al wat oudere bruid in het huwelijk kon treden. Hoge huwelijksleeftijd, lage -frequentie en corresponderend lage -vruchtbaarheid konden echter niet voorkomen, dat elke generatie meer gegadigden dan erfgenamen voortbracht. Omdat marktbepalingen of andere obstakels het opzetten van nieuwe bedrijven belemmerden en bestaande bedrijven niet werden opgedeeld, konden zij die niet erfdien doorgaans ook niet huwen. Jongeren konden geen kant op, hetgeen Slicher van Bath trachtte te verklaren uit de bevolkingsgroei in Twente, die sneller was dan de opvangcapaciteit en uitbreidingsmogelijkheid van het landbouwareaal toelieten. In een situatie waarbij de samenleving zo onder spanning staat kan huisnijverheid uitkomst bieden, omdat ze extra inkomsten biedt aan keuters en dagloners met een smalle basis in de landbouw. Al met al ontstond ook in de visie van Hendrickx een hybride samenleving; deels traditioneel, ruraal, agrarisch, deels modern, urbaan en (pre)industriële. Ook gezinnen en individuen droegen de sporen van de samenleving. Sommigen leunden meer op landbouw, anderen op textiel, maar allen snoepten van twee walletjes en wisselden waar nodig van kant. Cor Trompetter toonde inmiddels aan, dat de bevolkingsgroei gerin-

ger en de uitbreidingsmogelijkheden groter waren dan Slicher had verondersteld. Aldus zullen mogelijk minder wevers geheel afhankelijk zijn geweest van de grillen van de textielmarkt, omdat ook zij die weinig op de landbouw leunden hier waar nodig toch op terug konden vallen, bijvoorbeeld door tijdelijk dagloner te worden.

Het scala van wevende boeren en omgekeerd roept vragen op naar de aard van het dagelijks werk, dat onder meer in intensiteit verschillend geweest moet zijn. De werkzaamheden zelf zijn dezelfde. Bij het spinnen worden de vezels eerst ontward, parallel gelegd en gestrekt (gerekt), dan in elkaar gedraaid (getwist) en daarna als draad opgewonden. Door het wiel van het spinnenwiel te draaien, wordt de wattenachtige vezelstreng (lont) vanuit de linkerhand uitgerekt, getwist en op de spil gewonden. Bij het weven vindt vervlechting plaats van twee garenstelsels, schering en inslag, die haaks op elkaar staan. Op het weefgetouw zijn de scheringdraden tussen twee balken (bomen) gespannen, waarover en -onder de inslagdraden worden doorgevlochten. De scheringdraden zijn afzonderlijk door hevelogen geregen, die om en om met trappers in twee groepen omhoog of omlaag getrokken worden, waarna de spoel met inslagdraad er doorheen wordt gegooid. De draad wikkelt zich bij het gooien van de spoel af en wordt na elke worp tegen het doek aangeslagen. Omdat de spil van het spinnenwiel te groot is voor de werpspoel op het weefgetouw, wordt het garen over gespoeld. Op een kroonrad wikkelt men het garen van de spullen over op strengen. In deze strengvorm werd het garen bewaard, verhandeld, of op de weefspoelen overgezet.

Meester Heuvel koestert er haast idyllische herinneringen aan. *“Het spoelen (haspelen) uit z'n kindertijd was 'n aardig werkje. Je kunt zoo lekker bij het vuur zitten met [...] den haspel op de knieën”*. *Het spinnen van zijn moeder en grotere zus boezemde ontzag in: “Met vlugge vingers grijpen ze het vlas van den diezenkop en trekken het uit tot twee draden, die door het draaien van den klos in elkaar kringelen en daarop loopen”*. *Vaders weven was de kleine haspelaar te moeilijk: “[...] een heel gefruitsel en gefriebeel [...] Hoe dat allemaal in zijn werk ging, weet ik niet meer”*. In Heuvels herinnering komt de taakverdeling in het gezin goed naar voren. Eenvoudig werk was voor de kinderen, vaardigheid en snelheid was vereist voor het werk van de vrouw, maar het weven was vakwerk, waarvoor drie winters nodig waren om het te leren. De eenvoud van spinnenwiel, kroon en weefgetouw toont echter ook, dat de huisvlijt nog bijzaak was. Men moest het van handigheid in de breedte hebben. Naast boer en wever was men hersteller of maker van eigen woning en werktuigen. Aan vakmanschap en werkinrichting werden weinig eisen gesteld. Alleen de lage weefkamer, die aan de zijkant van de boerderij was gebouwd en enige ramen telde, was een aparte voorziening. Een olielampje, dat walmend van de goedkope, ongezuiverde olie de wever nog iets bij scheen, maakte het geheel compleet.

Terwijl overdag het land werd bewerkt, vond in het avondlijk schijnsel van kaars, olielamp of haardvuur het spinnen, haspelen en weven plaats, alsook huishoudelijke taken. “Luiheid en werkeloosheid kan men onzen landlieden niet ten laste leggen”, meldt de Hengelose onderwijzer Floh, “[en] trouwens, de noodzakelijkheid gebied(t) hun te werken indien ze willen eeten”. Werd hiermee iets extra’s verdient of werden mensen gedreven door armoede en de grillen van de markt? Het is zeer de vraag of Heuvels idylle dan nog opgaat, als mensen voornamelijk daarvan afhankelijk zijn. Men zal zoveel mogelijk hebben getracht om niet van één inkomensbron afhankelijk te worden.

De arts Coronel onderzocht in 19e eeuws Zeeland de lichamelijke gevolgen van het eenzijdige spinnen en weven voor de markt. Het monotone spinwerk werd zo lang verricht, dat de eenzijdige spierbelasting tot klachten aan rug en armen leidde. Ook de handen hadden het zwaar. Omdat vlas nat werd gesponnen, werd de huid dun en gevoelig. Spinsters hadden chronisch zere vingers, waarvan de weke plekken met pek of gesmolten beukenolie moesten worden ingesmeerd. Wevers waren er nog slechter aan toe. “Daar zat een wever op z’n getouw, grauw van de honger en blauw van de kou” luidt een volksrijmpje. Omdat de hitte van het haardvuur de weefkamer niet bereikte, werden afmeting en raamoppervlak van dit vertrek piepklein gehouden. In dit koude, vochtige hok werd van 3 à 4 uur ‘s morgens tot 9 à 10 uur ‘s avonds gewerkt in een monotone ritme van 20 slagen per minuut. Met gekromd bovenlijf ving en wierp de wever de spoel, wat hem een vergroeide rug bezorgde. Door het urenlang bedienen van de trappers verslaptten de kniebanden zo sterk, dat de wever onzeker ging lopen. Het aanslaan van de inslagdraden leidde tot botbreuk en orgaankeuzuur in de bekkenholte. Het inademen van stof afkomstig van rondzwevende vezels deed ogen, neus en keel chronisch ontstoken zijn, waardoor de wever zijn kenmerkende hoge, hese stem kreeg. De boekweitpap waarmee de scheringdraden werden ingesmeerd om draadbreek te voorkomen, sloeg als zetmeelstof neer op de longen. Veel wevers overleden aan longziekten.

Het is de vraag of dergelijke wantoestanden zich op grote schaal in Twente en omgeving hebben voorgedaan. Het door Heuvels opgeroepen beeld mag geromantiseerd zijn, ook in de visie van Hendrickx hebben Twentse boeren er alles aan gedaan om de gevaren van verpaupering te vermijden door niet in de val te trappen van een eenzijdige keuze voor textiel of landbouw en zich dientengevolge kapot te werken. Tot in de 20e eeuw, toen de industrie al lang was doorgedrongen, bleven fabrieksarbeiders vasthouden aan een bestaan op twee benen door in de eigen tuin groenten te verbouwen. Voorgaande generaties zouden daarom waarschijnlijk verbaasd door het huidige Twente fietsen, waarin zo duidelijk een keus is gemaakt voor de romantische boerderij en tegen de nijverheid. Dit landschap, ontdaan van fabrieken en opgesmukt met

quasi-historische boerderettes, is Twente onwaardig en vooral onecht.

Literatuur:

- S. Coronel, 'De gezondheidsleer toegepast op de fabrieksnijverheid. Deel II, Onderzoek naar den zedelijken, verstandelijken en lichamelijken toestand der calicotfabrieksarbeiders', Haarlem 1861
- H.W. Heuvel, 'Oud-Achterhoesch boerenleven het heele jaar rond', Deventer 1967 (1927)
- B.H. Slicher van Bath, 'Een samenleving onder spanning. Geschiedenis van het platteland in Overijssel', Utrecht 1977
- E.W.Hofstee, Demografische ontwikkeling van de Noordelijke Nederlanden circa 1800 – circa 1975, in 'Algemene Geschiedenis der Nederlanden', dl. 10, Haarlem 1981, p. 63-93
- Gregor G.J. Rensen, 'Arbeid in een veranderingsproces van bevolking, landbouw en industrie in Twente 1750 – 1900', Zwolle 1984 (scriptie KU Nijmegen)
- Frans van Waarden, Het werk van de wever, 250 jaar techniek, organisatie en kwaliteit van de arbeid in de Twentse katoennijverheid, in H.Doorewaard, 'Stratego op Bedrijfsniveau; onderzoek naar techniek en organisatie als resultaat van strategisch handelen', Nijmegen, ITS 1983, p. 252-299 (Dit artikel is ook gepubliceerd in 'Textielhistorische Bijdragen', jg. 24, 1984, p. 8-30)
- Frans van Waarden, Techniek en arbeid in de Twentse katoenspinnerijen; van de oudheid tot heden, in 'Jaarboek voor de geschiedenis van bedrijf en techniek', deel I, Utrecht 1984
- Cor Trompeter, 'Agriculture, proto-industry and Mennonite entrepreneurship. A history of the textile industries in Twente 1600 – 1815', Amsterdam 1997 (NEHA)
- Francois M.M. Hendrickx, 'In order not to fall into poverty. Production and reproduction in the transition from proto-industry to factory industry in Borne and Wierden (the Netherlands)', 1800 - 1900, Amsterdam 1997 (IISG)
- Cor Trompeter, De Dynamiek van de Twentse landbouw in de periode 1600 – 1832, in 'Overijsselse Historische Bijdragen', 113e stuk, 1998, p. 48-65
- Cor Trompeter en Jan Luiten van Zanden, 'Over de geschiedenis van het platteland in Overijssel (1500 – 1850). Elf studies'. Van Deinse Instituut i.s.m. IJsselacademie, No. 138, 2001
- Francois M.M. Hendrickx, Een wereld van verschil? Landbouwende wevers en wevende landbouwers in Twente en Brabant in de negentiende eeuw, in 'Textielhistorische Bijdragen', jg. 41, 2001

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

HUIZE HOLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 4611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ
DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**
wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten*

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792
GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel

Sinds 1868

Broekhuis

*Algemene en
Wetenschappelijke Boeken
en Tijdschriften*

*Kantoorartikelen en
Schrijfwaren*

School- en Studieboeken

Multimedia

www.boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis HENGELO

Enschedeestraat 19 Telefoon (074) 2910267 Fax (074) 2913892
E-mail: info@boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis Studie Boeken

Esrein 51 Telefoon (074) 2594270 Fax (074) 2568837
E-mail: info@broekhuis-studieboeken.nl

Broekhuis ENSCHEDE

Marktstraat 12 Telefoon (053) 4325210 Fax (053) 4340550
E-mail: enschede@boekhandelbroekhuis.nl

Campus BOEKHANDEL

UT Drienerburght Telefoon (053) 4892414 Fax (053) 4327229
E-mail: info@campusboekhandel.nl

Hilarius Broekhuis ALMELO

Koornmarkt 24 Telefoon (0546) 456717 Fax (0546) 811831
E-mail: info@hilariusbroekhuis.nl

L
Libris

